

## NACIONÁLNE PROBLÉMY A PROTIKLADY NACIONALIZMU NA BALKÁNE KU KONCU 20. STOROČIA

KRĀSTJO MANČEV

MANČEV, K.: Nationalist issues and contradictions of nationalism in Balkan by the end of 20<sup>th</sup> century. *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 71–96, Bratislava.

The study analyses the relation among historical sources of individual partial units mutually linking nationalistic ill wills in the area of Balkan peninsula, as well as their course of development in the 2<sup>nd</sup> half of 20<sup>th</sup> century. It deals with the causes of latent development of the nationalist pressures and conflicts in the age superficially marked as a peaceful co-existence of various nations in Balkan (the age of Yugoslavia communist federation, building of unitary state of the „socialist nation“ in Bulgaria and Romania etc.). It defines the role and the influence of the minority issue in the course of the development of nationalism in the whole area. Through a concrete study of the communist and post-communist age of Balkan republics the extract answers several theoretical questions on individual signs of nationalism as a phenomenon of 20<sup>th</sup> century.

Military History. Balkan. 20th Century. Nationalistic issues.

Juhoslovanské vojny v poslednom desaťročí 20. storočia a množstvo páličivých tém, ktoré naďalej stavajú národy a štáty Balkánskeho polostrova vyhranene proti sebe (srbsko-chorvátsky antagonizmus, albánsko-kosovská otázka, bosnianska otázka, macedónska otázka, cyperská otázka, otázka menšín a ich postavenia atď.) nielenže svedčia o tom, že balkánsky „sud prachu“ stále existuje; komplikované a krvavé korene všetkých týchto sporov siahajú hlboko do minulosti, a bez ich historickej analýzy jednoducho nemožno pochopiť podstatu najnovších balkánskych udalostí.

V západnej časti Balkánskeho polostrova sa ústredným prvkom celého komplexu navzájom pospájaných nacionálnych animozít stal srbsko-chorvátsky antagonizmus. Pramení ešte v stredoveku. Ako „vinníci“ postupného okliešťovania znakov chorvátskej štátnosti a štátoprávnej tradície po začlenení stredovekého chorvátskeho kráľovstva do Uhorska (únia 1102 – 1526), resp. do habsburskej monarchie, okrem iných začali vnímať prečanskí Srbi – tí, naopak, v rakúskej ríši získavali privilégia, ktoré chorvátska šľachta neuznávala. Zásadný impulz však tento antagonizmus získal sformulovaním srbskej a chorvátskej nacionálnej doktríny.<sup>1</sup> Obe vychádzali z predpokladu možnej legitímnej existencie veľkého Srbska

1 Podrobnejšie pozri: STRANJAKOVIČ, D.: *Jugoslovenski nacionalni i državni program Kneževine Srbije iz 1844g.* Sremski Karlovci 1931; MANČEV, K.: *Istorija na Srbija.* Sofia 1999, s. 143-163; LEŠTILOVSKAJA,

a veľkého Chorvátska. Základným problémom sa tak stala otázka hraničnej čiary medzi srbským a chorvátskym územím. Navyše situáciu komplikovala vnútorná územná premiešanosť oboch etník – obe žili, resp. žijú na území Chorvátska, Dalmácie, Slavónska, Bosny, Sremu, Vojvodiny. Legitimitu pre jednu, či druhú veľkoštátne poňatú nacionálnu doktrínu si tak rovnako ľahko nachádzali obe strany a obe si na obranu svojich záujmov, resp. „práv“, s rovnakou ľahkosťou formulovali tak historické, ako i nacionálne argumenty. Jadrom, skúšobným i bojovým poľom konfliktu sa stala príslušnosť Bosny a Hercegoviny. Srbskí politici a historici dokazujú, že Bosna bola vždy srbskou, chorvátski tvrdia presný opak. Objektom sporov je však predovšetkým príslušnosť bosnianskych moslimov (38,74 % obyvateľstva oblasti r. 1879; 32,25 % r. 1910; 31,1 %, r. 1922; 30,9 % r. 1931; 39,6 % r. 1971; 43,7 % r. 1991), keďže práve od určenia ich identity závisí rozuzlenie celej otázky bosnianskej príslušnosti. Ak sú Srbmi, aj Bosna je srbská a bosnianski Chorváti sa stávajú menšinou, ak Chorvátmi, v pozícii menšiny sa ocitajú bosnianski Srbi (42,88 % z celkového obyvateľstva Bosny r. 1879, 43,49 % r. 1910, 43,9 % r. 1922, 31,4 % r. 1991)<sup>2</sup>. Etnická príslušnosť bosnianskeho obyvateľstva mala riešiť aj otázku rozlohy „Veľkého Chorvátska“ či „Veľkého Srbska“. V situácii medzi kladivom a nákovou sa však bosniansko-hercegovinskí moslimovia vyhranili ako osobitá komunita, už nielen náboženská, ale aj národná. (V 60. a 70. rokoch 20. storočia ich Titova federácia uznáva za samostatnú národnosť podobnú Srbom, Chorvátom, Slovincom, Čiernohorcom a Macedóncom.)

Druhou aktuálne páľivou témou prameniaca v minulosti je kosovský problém, resp. srbsko-albánsky antagonizmus. Hraničné línie územia osídleného albánskymi kmeňmi sa v priebehu storočí niekoľkokrát menili, šírili sa na sever a nielen do oblasti Kosova a Metohije, v istom období Osmanskej ríše zasahovali dokonca do Pomoravia<sup>3</sup>. Odtiaľ ich vyhnala nová moc po tom, čo po rusko-tureckej vojne rokov 1877 – 1878 Srbsko získalo Nišskú oblasť a Toplický kraj. Väčšina z etnicky albánskeho obyvateľstva práve vtedy zamierila do Kosova, ktoré ešte patrilo Osmanskej ríši, tam však smerovali aj moslimovia z Bosny obsadenej Rakúsko-Uhorskom. Táto situácia vytvorila pôdu pre zmenu kosovskej demografickej situácie v neprospech Srbov. V čase, keď sa naplno vyhranila otázka možnej albánskej štátnosti (prelom 19. a 20. storočia), Srbsko stálo jednoznačne na strane jeho odporcov práve pre komplikácie v zadefinovaní teritória nového štátu (oblasť tzv. severnej Albánie a fakt, že by siahal až k Jadranu).<sup>4</sup> Srbská politika a propaganda v tom čase najrozmanitejšími prostriedkami dokazovali, že všetko obyvateľstvo inkriminovanej oblasti (t.j. Gegovia) sú pôvodní, avšak etnicky asimilovaní Srbi, ktorí prešli najskôr procesom islamizácie, následne uzatváraním etnicky zmiešaných manželstiev a napokon postupným prechodom na albánsky jazyk, ktorý definitívne spôsobil, že zabudli na svoj pôvod.<sup>5</sup> Vytvoreniu Albánska srbský štát nedokázal zabrániť, vďaka výsledku balkánskych vojen však opanoval v tom čase už znač-

I.I.: *Ilirizm. K istorii chorvatskogo vozroždenija*. Moskva 1968; FREJDZON, V.I. *Borba chorvatskogo naroda za nacionalnuju svobodu. Podjem osvoboditel'nogo dviženija v 1859-1873 gg*. Istorija, ideologija, partii. Moskva 1970.

2 Podrobnejšie pozri JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina prez XIX- XX vek. Stranici ot istorijata*. Veliko Tärnovo, 2006.

3 Podrobnejšie STANOJEVIČ, G.: *Srbija u vreme Bečkog rata.*, Beograd 1976, s.147-191; MALCOLM, N.: *Kratka istorija na Kosovo (z angl.)*. Soňa 2000, s. 194-239.

4 MANČEV, K.: *Kwestia albanska v polityce Serbii i Jugoslavii*. In: *Historia i polityka. Studia i rozprawy dedykowane prof. A. Koseskiemu v 65.rocznice urodzin*, Pultusk 2004, s. 579-592.

5 MALCOLM, ref. 3, s. 260-261.

ne albanizovanú oblasť Kosova. Ani následné tri desaťročia systematickej srbizácie však Kosovčanov nezmenili na Srbov, naopak albánsko-srbský antagonizmus rástol.

Ďalšou horúcou témou, vlečúcou sa však viac než jedno storočie, je macedónska otázka a s ním spätý trojuholník rozporov Bulharsko – Srbsko – Grécko. Od čias, keď sa otázka macedónskej príslušnosti prvýkrát reálne dostávala aj na stôl vzájomných medzištátnych vzťahov pre bulharskú politickú scénu, predstavovalo obyvateľstvo Macedónie časť bulharského národa, a tak jej stálym cieľom zostávalo pripojenie macedónskych území Bulharsku, Srbsku a Grécko boli rezolútne proti. Tieto štáty navrhovali rozdelenie inkriminovaného teritória na sféry vplyvu, ktoré by sa v prípade rozpadu Osmanskej ríše pričlenili k jednotlivým štátom. Tak sa rodil problém ovplyvňujúci vývoj balkánskych štátov, ich vzájomných i medzinárodných vzťahov po celé dvadsiate storočie. Antagonizmus, ktorý vytvoril, má viacero podôb i vrstiev. Obsahuje v sebe vzťah srbskej politiky voči miestnemu macedónskemu (a kosovskému) obyvateľstvu, vzťah Srbska a Bulharska, Bulharska a Grécka, Srbska a Albánska, Srbska a Talianska.<sup>6</sup> Nerozplietli ho ani vojny druhého desaťročia 20. storočia, výsledkom bolo akurát rozdelenie Macedónie do troch štátnych celkov a nespokojnosť všetkých zúčastnených strán.<sup>7</sup>

Po prvej svetovej vojne však ústredné miesto najkonfliktnejšieho z balkánskych nacionálnych problémov zaujala iná otázka: podoba nového juhoslovanského štátu – konglomerátu rôznych etník a zároveň odlišných území, ktorého pôvodná myšlienka čoskoro začína degradovať pod tlakom nielen vonkajších, ale aj vnútorných problémov národnej idey i nacionalizmu, extrémizmu a separatizmu jednotlivých národov, republík, oblastí a regiónov. Myšlienka „trojmenného národa“ či „juhoslavizmu“ a južnoslovanskej vzájomnosti, ktorej korene možno hľadať ešte v 19. storočí, sa postupne rozplývala aj vďaka jednotlivým dobovým interpretáciám – hoci treba priznať, že nemálo občanov Juhoslavia sa v rôznych etapách jej existencie ako „Juhoslovania“ identifikovalo.

V nových podmienkach po prvej svetovej vojne pokračoval aj srbsko-chorvátsky antagonizmus. Chorvátska nespokojnosť s novou situáciou mala svoje reálne dôvody. Kým do roku 1918 bolo Chorvátsko autonómnou oblasťou Rakúsko-Uhorska (resp. Uhorska) so samostatnými štátnymi orgánmi (parlament, bán, vláda a i.) a istými kompetenciami pre vnútornú správu, istým stupňom finančnej samosprávy, Chorváti boli „politickým národom“ s vlastným jazykom i symbolmi (znak, erb) atď.,<sup>8</sup> v kráľovskej Juhoslavii všetko uvedené stratili. Aj preto sa v čase druhej svetovej vojny srbsko-chorvátsky antagonizmus dostal až na úroveň občianskej, resp. aj medzietnickej vojny. Problém sa nevyriešil ani v Titovej federácii, pre známe rozpory vyplývajúce z podoby federatívnych princípov v praxi komunistického centralizmu. Chorváti sa v nej ocitli v pozícii slabšieho – Srbi ich prevyšovali veľkosťou územia a početnosťou (pri započítaní územia Vojvodiny a Kosova dvojnásobne), a tak aj dominantnosťou v štátnom, verejnom a bezpečnostnom aparáte, a v armáde. Vo vtedajšej atmosfére policajnej podoby komunizmu sa pojem „Chorvát“ nezriedka vnímal paralelne s pojmom „ustaša“, či „fašista“. Vo vedomí Chorvátov preto aj federácia splynula skôr s „Veľkým Srbskom“. To sa jasne prejavilo v nepokojoch na prelome 60. – 70. rokov, keď udalosti dobovo nazvané „chorvátska jar“ pred verejnosťou naformulovali potrebu redefinovania ústavných princípov juhoslovanského usporiadania smerom ku konfederalizmu. Titova charizma a jeho schopnosť balansovania, ústiace v pokusoch „nastoliť pokoj a po-

6 MANČEV, K.: *Istorija na balkanskite narodi*, 2., 1878-1918. Sofia 2006, s. 151-169, 257-264.

7 Podrobnejšie: MARKOV, G.: *Bálgarija v Balkanskija sájuz sreštu Osmanskata imperija*. Sofia 1989.

8 Podrobnejšie VLADISAVLJEVIČ, M.: *Chrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom*. Beograd 1939.

riadok<sup>9</sup>, t. j. utlmiť nepokoje pomocou niektorých reformných aktov a novej ústavy, akoby problém ešte dokázali vyriešiť, lenže základná otázka už znela: dokedy. V nasledujúcich rokoch sa od myšlienky konfederalizmu Chorváti začali skutočne odvracať, no nahrádzali ju separatizmom. Srbskou odpoveďou bola „obrana“ Juhoslávie všetkými možnými prostriedkami, v realite reprezentovaná veľkosrbským nacionalizmom. Srbsko-chorvátsky antagonizmus začal nebezpečne prekračovať hranice medzi vojnou a mierom.

V komunistickej Juhoslávii sa aktualizoval aj albánsko-srbský antagonizmus. V priebehu druhej svetovej vojny sa Kosovo stalo súčasťou „Veľkého Albánska“, zrodeného Mussolinim a Hitlerom, po nej bolo znovu vrátené Srbsku. Komunistický režim podstatne zmenil predvojnový vzťah štátu voči Kosovčanom – bola im priznaná národnosť (albánska) aj so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami. Mnohé dôvody k neposkynosti však nepominuli: nič nemohlo kompenzovať rozdelenie národa dlhodobo kompaktné sídliaceho na rovnakom území do troch štátov, z ktorých jeden je materský (Albánsko) a druhé dva s ním hraničia (Srbsko a Macedónsko); Albánci žijúci v Kosove a v západnej Macedónii mali všetky práva len formálne, v realite zostávali občanmi „druhej kategórie“, čo sa zreteľne prejavovalo v personálnej politike federácie – vedúce posty vo výrobných podnikoch i v štátnom aparáte a administratíve sa obsadzovali predovšetkým Srbmi a Čiernohorcami. Navyše kosovská ekonomika bola po celý čas trvania štátu slabá a životná úroveň obyvateľstva v porovnaní s ostatnými oblasťami Juhoslávie oveľa nižšia. Po vylúčení Komunistickej strany Juhoslávie z Informbyra začala Rankovičova UDB podozrievať a prenasledovať takmer každého kosovského a macedónskeho Albánca s predstavou o ich špionáži v prospech agentov a diverzantov prichádzajúcich z Albánska. Protinábožensky zameraný ateistický režim rušil všetky náboženské sudy, dervišké rády a zakazoval výučbu Koránu v mešitách.<sup>10</sup>

Pravda, po Rankovičovom páde (1966) sa začal pre Kosovo proces blahodarných zmien: po návšteve roku 1967 sa Tito zaslúžil o zavedenie rovnakých práv pre Albáncov i Srbov, roku 1969 Kosovo získalo právo používať albánsky znak ako svoj národný symbol, roku 1970 sa otvorila univerzita v Prištine s prednáškami v albánčine a srbčine, roku 1974 sa prijala nová konštitúcia federácie poskytujúca autonómnym provinciám štatút rovnajúci sa štatútu republík. Už v 70. rokoch 20. storočia prakticky jestvovali dva albánske štáty: albánske Albánsko a juhoslovanské Albánsko. Ani to však Kosovčanov už neuspokojovalo – začínajú formulovať požiadavku vystúpenia Kosova zo zväzku so Srbskom a jeho pretvorenie na samostatnú republiku juhoslovanskej federácie.

Čoraz znepokojujúcejšia, aj keď navonok nie tak viditeľná, bola od polovice 20. storočia macedónska otázka. Bulharské „národné zjednotenie“ realizované v rokoch druhej svetovej vojny s pomocou Hitlera (spojenie bulharskej Macedónie s jej tzv. západným pohraničím a tzv. bielomorskou Tráciou) utrpelo totálne fiasko. Juhoslávia sa sformovala ako federatívny štát, takže vardarská Macedónia získala štatút samostatnej zväzovej republiky. Oficiálnou štátnou doktrínou Juhoslávie a načas i Bulharska sa stal macedonizmus. Vedenie juhoslovanskej komunistickej strany začalo dokonca hovoriť o spojení troch častí Macedónie (Vardarskej, Egejskej a Pirinskej) vo zväzovej republike juhoslovanskej federácie. Na konci vojny navrhlo Bulharsku, aby sa k Juhoslávii – presnejšie k už vytvorenej šestčlennej federálnej štruktúre pričlenilo ako siedmy štát. Bulharská strana však predložila návrh na dvojčlenné

9 Podrobnejšie BOŽILOVA, R.: *Istorija na Čhřrvatija*. Sofia 1998; BILANDŽIČ, D.: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb 1999; RIDLEY, G.: *Tito*. Sofia 1995, s. 462-485.

10 MALCOLM, ref. 3, s. 361-410. MANČEV, K.: *Istorija na balkanskite narodi*, č. 1945-1990, Sofia 2006, s. 289-294.

federatívne usporiadanie. Ani bulharský ani juhoslovanský projekt sa neuskutočnili<sup>11</sup>. Bulharsko sa napokon odklonilo aj od macedonizmu a jeho štátnou doktrínou sa stala myšlienka, podľa ktorej sa macedónska národnosť vo Vardarskej Macedónii vytvárala na protibulharských princípoch a v Bulharsku žiadni Macedónci neexistujú. A napokon sa Sofia vrátila aj k téme Bulharov žijúcich v Macedónsku, kým Belehrad a Skopje k myšlienke o Macedóncoch žijúcich v Bulharsku.<sup>12</sup> Grécko vo vzťahu k svojmu teritóriu neuznalo ani existenciu Macedóncov, ani Bulharov. Macedónsku republiku začalo vnímať ako nebezpečenstvo ohrozujúce jeho bezpečnosť – o to viac, že jedna z gréckych provincií je nositeľkou rovnakého mena. Tlejúci spor sa potom rozohrel v udalostiach konca 20. storočia.

Sformovaním federatívnej podoby povojnovej Juhoslávie sa mnohé nacionálne problémy otupili. Snaha o jednotu, o ekonomickú, politickú a dokonca o medzinárodnú integráciu bola dlhé obdobie veľmi silná, prinajmenej dominovala nad každou myšlienkou separatizmu. Zlomom sa stal moment, keď sa pomocou „nacionálneho“ začalo bojovať proti centralizmu a hegemonii systému. V zápase o budúcnosť federácie zastávali „hardlineri“ prezentovaní Srbskom a Čiernou Horou tvrdú centralisticko-unitaristickú koncepciu, kým Chorváti a liberálnoreformátorské krídlo v spoločnosti (Slovinsko) koncepciu decentralisticko-nacionalistickú. Zvyšné republiky možno charakterizovať váhavosťou, resp. ich vnútrorepublikovými zápasmi medzi oboma koncepciami. Najzrejmější príklad poskytovalo Macedónsko: časť mocenskej špičky okolo Krste Crvenkovského podnikala kroky v prospech decentralizácie a podporovala Chorvátov, ďalšia skupina na čele s Lazarom Koliševským zastávala centralisticko-unitaristickú koncepciu s paralelnou podporou Srbov.<sup>13</sup> Vzájomne protikladné koncepcie a z nich plynúce spory nezostali len na úrovni straníckych ústredí, kancelárií, plén a zjazdov, ale dostali sa aj na ulicu a získavali čoraz nacionalistickejšie zafarbenie. Neohraničili sa čisto programovými otázkami na línii konzervativizmus – liberalizmus, centralizmus a decentralizmus, naopak začali vstupovať do hľadiska národných a národno-menšinových vzťahov. Toho sa okamžite chopili humanitné vedy, žurnalistika a propaganda, a problémy či krivdy minulosti sa začali miešať a chaoticky spájať s problémami každodennej prítomnosti. Záverečný výsledok je známy: vzťahy vo federácii i v jej inštitúciách možno charakterizovať heslom každý proti každému. Tento proces sa odohral počas posledných dvoch desaťročí existencie komunistickej juhoslovanskej federácie.

Proces vzájomných konfliktov medzi jednotlivými národmi federácie s plnou silou vybuchol po Titovej smrti, pričom impulz k eskalácii opätovne dali udalosti v Kosove – študentské demonštrácie v Prištine (11. marca 1981), ktoré podnietili následné nepokoje v ďalších kosovských mestách (Poduevo, Vučitrn, Gniljane, Ferizaj – Uroševac, Mitrovica). Políciu v Kosove vtedy posilnili nielen policajné, ale i vojenské jednotky z viacerých častí Juhoslávie, na uliciach Prištiny sa objavili tanky, zaviedol sa výnimočný stav, vyše dvetisíc ľudí bolo uväznených, ale mnoho bolo mŕtvych a ranených, potom nasledovali súdne procesy a politické čistky atď. Krvavé udalosti sprevádzala zúrivá mediálna kampaň, v ktorej sa mesiace a roky znovu a znovu premieľali jedny a tie isté témy vedené tak, aby sa jedna a druhá národná komunita postavili proti sebe.<sup>14</sup>

Jednou z kľúčových tém sa stala otázka charakteru nepokojov. Srbské špičky a masovoko-

11 Podrobnejšie ZNAMIEROWSKA-RAKK, E.: *Federacja Slowian poludniowych w polityce Bulgarii po II. wojnie swiatowej*. Warszawa 2005.

12 KALINOVA, E. – BAEVA, I.: *Bălgarskite prechodi 1939-2002*. Sofia 1992, s. 200-204.

13 PALEŠUTSKI, K.: Nacionalnijat vâpros v Jugoslavskata federacija. In: *Nacionalni problemi na Balkanite. Istoriya i sâvremennost*. Sofia 1992, s. 95-141.

14 MALCOLM, ref. 3, s. 411-412.

munikačné prostriedky ich interpretovali ako chuligánske akcie, kontrarevolučné činy alebo ako prácu cudzích agentúr. Albánci sa bránili, no obhajovať sa dalo veľmi ťažko, o to viac, že v demonštráciách zaznelo nielen heslo samostatnej republiky, ale aj výzvy na spojenie Kosova s Albánskom. Druhou témou, hojne využívanou srbskými médiami, bolo násilie páchané Albáncami na kosovskom srbskom obyvateľstve. Tlač, rozhlas, televízia sa predbiehali v uverejňovaní čoraz ohromujúcejších príbehov. Jedným zo „šlágrov“ sa stal prípad sedliaka Juraja Martinoviča, ktorý sa 1. mája 1985 objavil v nemocnici s rozbitou pivovou fľašou v konečníku. Podľa jeho vysvetlenia ho prepadli dvaja maskovaní Albánci, ktorí sa od neho násilím snažili vymôcť jeho pôdu. (Podľa albánskej verzie bol Martinovič homosexuál a zranil sa sám pri sebaukájani.) No ešte závažnejšie pôsobili uverejňované historizujúce témy: podľa takýchto článkov bola srbská príslušnosť Kosova pre srbský národ otázkou života a smrti; Kosovo bolo ich „kolískou“, v ktorej sa „zrodili“, a v ktorej boli „odkosení“, preto vždy bolo ich a musí ich zostať. Albánske články však tvrdili to isté – že obyvatelia Kosova sú Albáncami od nepamäti a Kosovo je ich vlasťou, aj napriek nepretržitému srbskému útlaku po roku 1912.

Objektívna pravda o uvedených faktoch nemá žiadny zvláštny význam, dôležitejší je ohlas každého z nich bez ohľadu na to, či bol pravdivý, vymyslený alebo skreslený, či zveličený. Albánci boli obvinení z genocídy, a srbskou odpoveďou boli masové manifestácie a pochody na Belehrad, podpisové akcie, memorandá a petície a čoraz hlasnejšie požiadavky, aby srbská vláda ochraňovala kosovský srbský element a vytvorila podmienky na návrat jeho srbských utečencov. Počet vyhnaných sa zveličoval a do toho začali zaznievať výzvy na vyhnanie Albáncov z Juhoslávie. (Na podporu poslednej požiadavky sa začalo tvrdiť, že do Kosova sa prisťahovalo trisťtisíc Albáncov až v čase druhej svetovej vojny.) Téma vrcholila zasadnutím parlamentu, na ktorom sa prijal zákon o zákaze kupovania pôdy Albáncami bez špeciálneho povolenia.<sup>15</sup>

Pre všetky tieto udalosti sa v druhej polovici 80. rokov 20. storočia nad „bratstvom a jednotou“, najznámejším heslom komunistickej Juhoslávie zatvárala hladina. No napriek tomu ťažko jednoznačne povedať, prečo sa vzťahy medzi jednotlivými národmi federácie ocitli v úplnej kríze. Vzhľadom na tému nášho príspevku si však naďalej všímame rolu nacionalizmu. V literatúre už je teoreticky rozobraný nacionalizmus ako „*pocit lojality k príslušnému národu*“ rozvíjajúci sa zároveň s rozširovaním vzdelania, ktorý zároveň s pozitívnou rolou zjednocujúceho faktora rodí negatívne rozdeľujúce funkcie, keďže vytvára pôdu pre možné prejavy xenofóbie a iných excesov.<sup>16</sup> Tento typ interpretácie však neposkytuje možnosť na adekvátne vysvetlenie všetkých nacionálnych javov balkánskej histórie, vrátane udalostí vedúcich k rozpadu Juhoslávie. Ako charakterizovať politiku odmietajúcu „iných“, vyhánajúcu príslušníkov komunity vnímanej ako cudzej z vlastného teritória a ako prejavy odporu týchto „iných“? V skutočnosti nemožno jedno i druhé označiť rovnakým pojmom. Nacionalizmus je len prvý typ prejavov (asimilačná politika, likvidovanie a vyhánanie inej národnosti), obranu „iných“ voči neuznávaniu ich špecifik možno považovať za ich národné právo. Toto právo však v sebe implikuje aj prejavy národnooslobodzujúcich hnutí, motivuje vznik národných štátov, na ňom sa zakladajú medzinárodné vzťahy. Otázkou je skôr hranica medzi jedným a druhým. Dejiny Balkánu pritom prinášajú množstvo príkladov, aká je ľahko prekročiteľná, typickým sú práve dejiny Kosova: protialbánsku politiku Srbska

15 Tamže, s. 413-418.

16 TOWNSON, D.: *Rečník na sávremennata istorija, ot 1945 do naši dni* (z angl.). Sofia 2001, s. 285-287; TODO-ROV, V.: *Etnos, nacija, nacionalizám. Aspekti na teorijata i praktikata*. Sofia 2000.

možno nazvať srbským nacionalizmom, albánsky nacionálny zápas proti nej ako albánske národné právo; albánske vyhánanie srbských usadlíkov Kosova ako albánsky nacionalizmus srbský nacionálny odpor ako národné právo. Rozhodujúcim činiteľom na prekročenie hranice sa práve v podmienkach Balkánu ukázal stereotyp veľkého štátu.

Nacionalizmus ako politické myslenie i prax vlastní v prostriedkoch svojho pôsobenia jedno vrcholné eso – dobrý populistický imidž jeho nositeľov a tvorcov, keďže tí môžu veľmi jednoduchým spôsobom vystupovať v mene obhajcov národných záujmov a pod vlajkou patriotizmu. Populistické heslá ľahko a rýchlo vynášajú na vrchol nacionalistických politikov i diktátorov. Nacionalizmus však v sebe obsahuje aj dve neodstrániteľne protikladné črty, ktoré napokon znemožnia tak jeho plnú realizáciu, ako aj jeho úspešnú existenciu v normálnych medzinárodných vzťahoch. Že jeho najväčšou slabinou stále zostáva nemožnosť vytvoriť veľký a súčasne jednonárodný (národne homogénny) štátny útvar, vidno práve v balkánskych podmienkach. V juhovýchodnej Európe jednoducho niet miesta pre toľké paralelné, t.j. súčasne vedľa seba jestvujúce veľké jednonárodné štáty, koľké existujú v rovine požiadaviek; balkánske národné štáty vznikli ako nástupnícke štáty kozmopolitných impérií (Osmanskej a habsburskej ríše), takže takmer všetky ako štáty s obyvateľstvom zmiešaného pôvodu – a v procesoch „očisty“ jedných od druhých, jednoducho nemožno určiť konečnú „prirodzenú“ hranicu; postupujúci proces ekonomického a v istom zmysle i politického globalizmu požiadavku „jednonárodnosti“ v zásade vylučuje (a v absolútnych dimenziách napokon nejestvovala nikdy a nikde). Druhou neodstrániteľne protikladnou črtou nacionalizmu je jeho dvojtvárnosť: obhajoba „vlastných“ a asimilácia (vyháňanie) „cudzích“ z teritória považovaného za vlastné. Prvý i druhý faktor však dohromady periodicky vytvárajú z Balkánu onen „sud pušného prachu“: Rozdúchavanie existujúcich nacionálnych protikladov prináša vlastenciacim politikom popularitu, moc, peniaze aj slávu – vždy však len na istý čas, potom nasledujú vojny, ktoré zdevastujú celé normálne fungujúce prostredie spoločnosti bez toho, že by niečo vyriešili (v horšom prípade ho vrhnú do už dávno prekonaného stavu).<sup>17</sup>

V juhoslovanskej dráme účinkovalo viacero z týchto navzájom pospájaných súvislostí a faktorov vnútorných i medzinárodných (medzinárodné spoločenstvo, veľmoci a medzinárodné organizácie). Srbský nacionalizmus je však jedným z jej hlavných, ak nie najpodstatnejších aktérov. Jeho prvotným nositeľom bolo krídlo srbských „hardlinerov“ vo Zväze komunistov Juhoslávie, následne jeho vlajku pozdvihla srbská politická a intelektuálna elita – spisovatelia, novinári, vedci, stranícky a štátny aparát, vojaci. K nacionalistickému táboru patrila aj Srbská pravoslávna cirkev a takisto nemalo srbských nekomunistických lídrov. Napokon sa nacionalizmus stal oficiálnou doktrínou Srbska uskutočňovanou vládnuou garnitúrou štátu Slobodana Miloševića.

Prerod srbského nacionalizmu na priamu štátnu politiku sa udial v niekoľkých etapách. Roku 1956 sa v Prizrene konal súdny proces s údajne odhalenou sieťou kosovských „nepriateľov a vlastizradcov“ skladajúcou sa z vplyvných derviškých šejkov a vysokých komunistických funkcionárov. Spolu s ním sa rozbehlo viacero akcií na vyhľadávanie špiónov a zbraní, nasledovalo množstvo zatknutých, väznených, vypočúvaných atď. Latentný srbsko-albánsky antagonizmus sa vtedy zostril. Po Rankovičovom páde boli Albánci odsúdení v prizrenskom procese rehabilitovaní, to však zase nebolo po chuti zástancom tvrdej línie. Jedným z najvýraznejších predstaviteľov nespokojnosti srbských hardlinerov s politikou decentralizácie sa stáva spisovateľ Dobrica Čosić. Ním vyprovokovaná otázka prenasledovania

17 MANČEV, K.: *Nacionalnija vāpros na Balkanite*. Sofia 1999.

Srbov a Čiernohorcov v Kosove získala širokú publicitu a napokon zaujala miesto ústrednej spoločenskej témy. Srbské masovokomunikačné prostriedky začali hovoriť o dvestotisícich Srbov vyhnaných z rodiska (roku 1990 už udávali číslo štyristotisíc, no novoprepočítané údaje hovoria, že v rokoch 1961 – 1991 Kosovo opustilo 490 260 ľudí).<sup>18</sup>

Inou pomerne široko publikovanou témou sa stali tvrdenia, že Chorváti, Slovinci, Macedónci a Albánci (všeobecne povedané „Nesrbi“!) majú najväčší podiel viny na krachu Juho-slávie v roku 1941, že Srbi zohrali najdôležitejšiu úlohu v jej vzkriesení, že práve Srbi sú tým zjednocujúcim prvkom so štátotvornými schopnosťami a s najväčšou zodpovednosťou za osud celého štátu, pričom Chorváti a Slovinci boli prezentovaní ako jeho likvidátori (a o to horšie pôsobí, keď majú vyššiu životnú úroveň než Srbi), a napokon sa začalo hovoriť o nevyhnutnosti „pevnej ruky“ (resp. diktatúry), ktorá uchráni ohrozovanú celistvosť štátu. Srbský nacionalizmus si tak navliekol a získal masku ochrancu Juho-slávie pred separatizmom jej nesrbských súčastí. Tu pramenil i odpor voči ústave z roku 1974, uzákoňujúcej suverenitu jednotlivých republík a autonómnych oblastí federácie. Srbská strana sa pritom rezolútne stavala predovšetkým proti republikovému štátútu Vojvodiny a Kosova<sup>19</sup> – vôbec sa pritom nestarajúc o dvojtvárnosť svojho prístupu, keďže vlastné „práva“ v oboch autonómnych provinciách sa naopak usilovala zabezpečiť. (Kým v kosovskom prípade používala argumenty historických práv, vo vojvodinskom argumentovala predovšetkým právami národnými – tu totiž na rozdiel od Kosova tvorili väčšinové obyvateľstvo etnickí Srbi.)

Srbský nacionalizmus sa neprejavoval len formou štátnej politiky Srbskej republiky. Čoskoro získal zapálených prívržencov mimorepublikových hraníc. Jeho najbližšími spojencami (a tlmočníkmi záujmov) sa stali Srbi žijúci v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine, Vojvodine, Kosove a v Macedónii. Všetky tieto národné skupiny v podstate zastávali centralistické pozície a podriadili sa veľkosrbskej doktríne. Srbi z Chorvátska sa sťažovali na diskrimináciu zo strany Chorvátov a žiadali pre seba širšie autonómne práva, vrátane paritného zastúpenia v republikových orgánoch Chorvátskej republiky. Ich kultúrna organizácia *Prosveta* sa stala hovorcom a popularizátorom srbskej nacionalistickej propagandy. Rovnakým spôsobom pracovali v prospech srbského štátneho nacionalizmu, resp. jeho veľkoštátnej idey Srbi z Bosny, Kosova a Vojvodiny. Znovu sa stáva populárnym heslo „Srbi na okup“ („Srbi spojte sa“) – zjednotenie malo byť evidentne pomôckou v zápase federácie proti „Nesrbom“.

Koncentrovaným výrazom srbského nacionalizmu v ideológii i politike sa stalo „Memorandum“ Srbskej akadémie vied a umení, publikované v septembri roku 1986. Jeho autori v ňom tvrdia, že v juhoslovanskej federácii dominuje chorvátsko-slovinská moc, že jedine srbská národná otázka zostala nevyriešená, že v nesrbských federálnych jednotkách sú Srbi diskriminovaní a prenasledovaní, že sa voči nim uplatňuje genocída atď. Dokument narysoval apokalyptický obraz srbských perspektív a apeloval na Srbov, aby podnikli rozhodné kroky k zmene svojho osudu. Treba priznať, že mnohí vedúci komunistickí funkcionári Juho-slávie – vrátane srbských – memorandum odsúdilo ako nacionalistický program. Hlava Srbskej komunistickej strany Slobodan Milošević však medzi nich nepatril.<sup>20</sup> Skôr naopak. Práve on po istom mlčaní „osedlal koňa“ srbského nacionalizmu.

Potom sa už udalosti rútili závratnou rýchlosťou zhruba nasledovne. V máji 1886 zvolili

18 MALCOLM, ref. 3, s. 396-408.

19 ENČEV, V.: *Jugoslaviya. Poslednata balkanska imperija*. Sofia 2005, s. 391-399.

20 LE BOR, A.: *Milošević. Triumf i tragedija po srbski*. Sofia 2003, s. 136-139; ENČEV, ref. 19, s. 399-402; MALCOLM, ref. 3, s. 417-418; BILANDŽIČ, ref. 9, s. 752-754.



Miloševića za predsedu Zväzu srbských komunistov s blahosklonným porozumením predsedu Predsedníctva Srbskej republiky Ivana Stamboliča, v apríli 1987 sa odohrala srbská protialbánska vzbura v Kosove. Po príchode Miloševića zasadol v Dome kultúry na Kosovom poli politický aktív. Policajné jednotky len s najväčšou námahou udržiavali aký-taký poriadok medzi rozhnevanými Srbmi, hádzucimi kamene na budovu zasadania. (Vopred boli pripravené dva plné kamióny skál.) Organizátor akcie Miroslav Šolovič vošiel k Miloševićovi a oznámil mu, že „*policia bije našich ľudí*“. Srbský líder sa ukázal pred zhromaždeným davom, aby vyriekol tie povestné slová: „*Nikto vás nebude bit*“<sup>21</sup>. Zášťita Srbov v Kosove teda nadobudla podobu ich ochrany pred poriadkovými orgánmi štátu. V septembri 1987 na 8. pléne ústredného výboru Zväzu komunistov Srbska Miloševićova frakcia odstránila z funkcií Ivana Stamboliča a šéfa belehradskej mestskej straníckej organizácie Dragišu Pavloviča. Nasledujúca čistka v straníckom i štátnom aparáte zbavila Miloševića všetkých odporcov jeho nacionalistického kurzu. V marci roku 1988 bola odvolaná autonómia Kosova, zakázané vydávanie novín *Rilindja* vychádzajúcich v albánčine, zatvorená Kosovská akadémia vied, rozpustené autonómne orgány, z práce prepustili miestnych intelektuálov, funkcionárov, úradníkov štátneho aparátu, riaditeľov podnikov a desiatky tisíc ďalších Kosovčanov. V októbri toho istého roku bolo prinútené rezignovať celé stranícke a štátne vedenie Vojvodiny a Čiernej Hory a na jednotlivé posty nastúpili prívrženci Slobodana Miloševića – akcia sa uskutočnila pod heslom „antibyrokratickej revolúcie“. V novembri na veľkom tristopäťdesiatistisícovom mítingu v Belehrade Milošević burcoval davy sloganom „*Každý národ má lásku, ktorá naveky zohrieva jeho srdce – pre Srbsko je ňou Kosovo*.“ V máji roku 1989 bol Milošević zvolený za prezidenta Srbska a 28. júna sa uskutočnil ďalší z mítingov v Kosove – pri príležitosti 600. výročia bitky na Kosovom poli sa tentoraz zišlo vyše milióna ľudí. Miloševića na míting dopravila helikoptéra a po ďalšom pseudopatriotickom prejave jeho popularita v Srbsku rástla do astronomických výšok. Stával sa modlou, akou Tito nikdy nebol.<sup>22</sup>

Proti srbskému nacionalizmu sa zákonite postavili požiadavky albánskych národných práv, postupne prerastajúce do albánskeho nacionalizmu a separatizmu. Albánska intelektuálna a politická elita začala s požiadavkami na paritné zastúpenie jednotlivých národnostných komunit Kosova v jeho štátnych a administratívnych orgánoch, no aj pri pridelovaní pracovných miest, potom prešla k žiadosti o „skutočnú albánsku štátnosť“, až sa dostala k heslu samostatnej republiky. Objavili sa aj výzvy na albánske zjednotenie a na vytvorenie „Veľkého Albánska“. Kosovská albánska nomenklatúra, humanitné vedy a informačné kanály sprevádzali všetky výzvy a požiadavky romanticko-nacionalistickou propagandou, až sa napokon podarilo nahuckať kosovských Albáncov proti Srbom a aj proti Macedóncom, keďže albánska menšina z teritória Macedónska sa takisto chcela pričleniť k predpokladanej samostatnej kosovskej republike.

Dňa 2. júla 1990 poslanci zrušenej kosovskej skupštiny (114 osôb) prijali rezolúciu, ktorou Kosovo vyhlasovali za „rovnoprávnú a nezávislú jednotku v rámci juhoslovanskej federácie“. O dva mesiace neskôr, 7. septembra toho istého roku, sa ich značná časť stretla na tajnej schôdzke v meste Kačanik (Kačanik) a prijala nový dokument, ktorého text mal ambície stať sa ústavou novej „Republiky Kosovo“. V septembri roku 1991 sa na túto tému konalo štátnou mocou nepovolené referendum. Podľa zatiaľ dostupných údajov sa ho malo zúčast-

21 LE BOR, ref. 20, s. 141-153.

22 Tamže, s.154-206; ENČEV, ref. 19, s. 407-426; MALCOLM, ref. 3, 419-422.

niť 87 % albánskeho obyvateľstva Kosova, pričom 99 % z nich hlasovalo za vyhlásenie Kosova za nezávislý štát s vlastnou suverenitou.<sup>23</sup>

Rýchly spád udalostí demonštroval prinajmenej dva znaky novej reality: jednak úplné fiasko komunistického hesla Titovej éry o bratstve a jednote a jednak rastúcu aktivitu kosovských Albáncov sprevádzanú rastom ich politickej kultúry. Koncom 80. rokov 20. storočia už mali vlastné reprezentatívne organizácie, spomedzi ktorých sa ako najvplyvnejšia sformovala Demokratická liga Kosova. Oficiálne vznikla v decembri 1989 ako strana – hnutie na čele s literárnym kritikom Ibrahimom Rugovom – ktorý sa čoskoro stal prezidentom zatiaľ nelegitímnej Kosovskej republiky. Podoba novej reality nasvedčovala, že srbská moc v Kosove skončí – hoci v tomto období (1990 – 1991) sa ešte nedalo povedať ako a kedy. Jasné však bolo aj to, že obe strany konfliktu sú nezmieriteľné a mierové vyriešenie ich sporu je málo pravdepodobné.

V nacionalistickej eufórii, ktorú srbská spoločnosť prežívala v druhej polovici 80. rokov, jasne kryštalizovali ciele politiky Slobodana Miloševića a jeho skupiny. Jej hlavným cieľom bolo spojenie všetkých Srbov v jednom štáte, ktorý môže byť zmenenou Juhosláviou alebo Veľkým Srbskom vytvoreným na ruinách starej Juhoslávie. V prvom prípade by nemohlo platiť nič z toho, čo skonštruovali Tito a Kardelj roku 1974 (zväzový štát šiestich republík a dvoch autonómnych oblastí s veľkou štátprávnou suverenitou každej jednotky), keďže zámerom novej srbskej politickej špičky bolo vybudovať centralistický štát so srbskou hegemoniou. Tento zámer predstavoval maximalistickú podobu programových cieľov novej srbskej moci. Jej minimalistickým variantom – v prípade neúspechu maximalistického programu bolo zrieknutie sa Slovinska, prípadne aj väčšej časti Chorvátska, rozdelenie Bosny a Hercegoviny, ako aj plné ovládnutie všetkého ostatného (zvyšných častí bývalej komunistickej Juhoslávie). Takéto Srbsko by si, prirodzene, udržalo moc v Kosove a Vojvodine, a rozšírilo svoje teritórium na úkor Chorvátska, Bosny a Hercegoviny. To by bolo to skutočné „Veľké Srbsko“. Je zrejmé, že nič z toho sa nedalo uskutočniť pokojnou cestou. To si uvedomovalo aj srbské vedenie – a pri použití násillia sa rátalo so skutočnosťou, že veľkú väčšinu veliteľských kádrov juhoslovanskej armády tvoria Srbi a Čiernohorci, teda inými slovami aj armáda sa ľahko môže zmeniť na armádu srbskú. Práve spoliehanie sa na silnú armádu dávalo srbskému nacionalizmu pocit istoty, sebavedomia i agresivitu.

Čoskoro po Kosove sa však srbský nacionalizmus dostal do ostrého konfliktu s uplatňovaním národných práv, rastúcim nacionalizmom a separatizmom aj v Slovinsku a v ostatných zväzových republikách. Slovinský národný program bol plne protikladný vo vzťahu k programu, ktorý prezentovali Milošević a jeho klika. Oveľa menší partner konfliktu mal na svojej strane rad nezanedbateľných výhod: dobre rozvinutú ekonomiku, vysokú životnú úroveň, národne homogénne teritórium svojho štátu, kultúrne tradície a mentalitu blízku západným susedom i vedomé úsilie odtrhnúť sa od Juhoslávie čím skôr, aby sa tak zbavil problémov s jej kypiacou politickou i ekonomickou krízou. Čoraz jasnejšie sa formovali požiadavky rýchlo ukončiť komunistický experiment a prejsť k trhovému hospodárstvu a štruktúre občianskej spoločnosti. Slovinský nacionálny program jednoznačne predpokladal formovanie plne suverénnej slovinskej štátnosti, vymanie sa zo zväzku Juhoslávie a pripojenie k európskej únii. Spoločenskú atmosféru a verejnú mienku formovali predovšetkým mládežnícke politické kluby a časopisy ako *Mladina* a *Nova revija*. Ich obľúbenou témou bola otázka vojenskej služby – požiadavka, aby slovinská mládež slúžila len na území Slovinska a juhoslovanská armáda sa z územia Slovinskej republiky stiahla. Slovin-

23 MALCOLM, ref. 3, s. 424-425.

sko odmietlo poskytnúť finančné prostriedky na riešenie srbsko-albánskych sporov v Kosove v rokoch 1988 – 1989, a v republike sa dokonca konalo viacero početných mítingov solidarity s kosovskými Albáncami<sup>24</sup>.

Slovinské štátne vedenie sa veľmi rýchlo dopracovalo k rozhodnutiu, že vystúpenie z Juhoslávie je pre Slovinsko najlepším riešením a postavilo sa do čela nacionálneho hnutia. Napriek odporu Belehradu sa v Slovinsku v apríli 1990 uskutočnili parlamentné voľby s účasťou viacerých politických strán. Koalícia strán pravého streda „Demos“ v nich získala 55 % hlasov, komunisti 17 %.. Nové premiérske kreslo obsadil Lojze Peterle z Demosu, prezidentom sa stal reformný komunist Milan Kučan. Novozvolený parlament dňa 2. júla 1990 odhlasoval deklaráciu, podľa ktorej mali zákony republiky prednosť pred zákonmi federácie. Čoskoro nasledovala kampaň za vyhlásenie referenda, ktoré sa malo vyjadriť k otázke slovinského zotrvania v štátnom zväzku Juhoslávie. Uskutočnilo sa 23. decembra 1990 aj napriek odporu federálnych orgánov; 88,5 % hlasujúcich sa vyjadrilo za slovinské vystúpenie (dovedna pritom hlasovalo 89 % zo všetkých s právom platného hlasu). Federálna vláda sa pokúsila zakročiť pomocou armády, už však bolo prineskoro – bratstvo a jednotu sa nepodarilo obnoviť ani násilím. Slovinsko sa rezolútne rozlúčilo s Juhosláviou a spolu s ňou aj s komunizmom<sup>25</sup>.

Na cestu rozchodu s Juhosláviou sa následne vydalo Chorvátsko. Cieľ chorvátskeho nacionálneho programu – samostatná republika či už v rámci juhoslovanskej konfederácie alebo jednoducho mimo nej – si rýchlo získaval popularitu vo všetkých vrstvách spoločnosti. Nacionálne hnutie viedla inteligencia vychovaná poväčšine v čase Titovej federácie, je preto zaujímavé, ako hromadne odmietala komunistickú dogmu o vedúcej úlohe robotníckej triedy v spoločnosti a namiesto nej vyznávala právo na chorvátsku samostatnosť na základe historických argumentov. Chorvátska inteligencia vystúpila s tézou o potrebe premeniť Zväz komunistov Juhoslávie na konfederatívnu organizáciu suverénnych strán bez práva ktorejkoľvek vstupovať do záležitostí inej členky organizácie. Zároveň popularizovala staré veľkochorvátske maximum, že bosniansko-hercegovinskí moslimovia sú svojím pôvodom Chorváti – inými slovami Bosna patrí Chorvátsku. Chorvátska spoločnosť sa v tejto dobe viezla na protisrbskej vlne a na vedomom pestovaní antisrbských nálad.

O to pozoruhodnejší je fakt, že chorvátske štátne a stranícke vedenie v druhej polovici 70. a prvej polovici 80. rokov zachovávalo lojalitu ústave z roku 1974 a usilovalo sa udržiavať štátoprávne status quo vytvorené Titom a Kardeljom. Inými slovami v tej dobe bojovalo na dvoch frontoch – proti unitaristickému centralizmu a proti nacionalistickoseparatistickým tendenciám tak v Chorvátsku, ako aj vo federácii. V druhej polovici 80. rokov sa na vedúce republikové posty dostáva nová generácia, ktorá prijala nový kurz – proti veľkosrbskému nacionalizmu a hegemonizmu postavila požiadavku chorvátskej samostatnosti – či už v rámci juhoslovanskej konfederácie alebo mimo nej. Nová línia najvyššieho republikového vedenia pôsobila ako ďalší impulz pre rýchly vývoj chorvátskeho nacionálneho hnutia, v tej dobe už jednoznačne zasahujúceho najširšie vrstvy spoločnosti.

Spomedzi vyše tridsiatich nových politických zoskupení, ktoré v Chorvátsku rýchlym tempom vznikli počas jedného roku od jari roku 1989, sa ako jednoznačne najsilnejšia strana vykryštalizovalo Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ) vedené Franjom Tudjmanom. Bývalý generál juhoslovanskej komunistickej armády sa v 60. rokoch z nadšené-

24 ENČEV, ref. 19, s. 434-437; TOWNSON, ref. 16, s. 480; BILANDŽIĆ, ref. 9, s. 758-761; CASTELLAN, J.: Istorijska na Balkanite, XIV – XX. vek. Plovdiv 2002, s. 571-574.

25 CASTELLAN, ref. 24, s. 572.

ho titoistu začal meniť na prívrženca chorvátskeho nacionalizmu. Program jeho HDZ kombinujúci agresívny nacionalizmus s populistickými sociálnymi prísľubmi a vypätým anti-komunizmom teraz získaval značné sympatie. Chorvátska spoločnosť, zastrašená neskrývanou snahou srbských vládnucich i opozičných nacionalistov ovládnuť celú federáciu, v HDZ videla záštitu svojej národnej identity a samosprávy. Začala ho podporovať aj katolícka cirkev a chorvátska emigrácia v USA a Kanade. Napokon – nielen v HDZ v podmienkach chronickej krízy juhoslovanskej federácie a absencie ponuky reálnej alternatívy na komplexné riešenie narastala atraktivita tradícií chorvátskej štátnosti. Začal sa na ňu spoliehať aj Zväz chorvátskych komunistov v decembri 1989 premenovaný na Stranu demokratických premien. Chorvátske demokratické spoločenstvo sa stalo víťazom pluralitných volieb (apríl – máj 1990 42 % hlasov, pre komunistov 37 % hlasov) a získalo 205 poslaneckých miest v 365-člennom parlamente. Dňa 27. mája zvolil tento parlament Franja Tuđmana za prezidenta Chorvátskej republiky.

Chorvátske nekomunistické vedenie okamžite pristúpilo k uskutočňovaniu svojho programu: k novému zadefinovaniu podoby národného štátu, k požiadavke vytvoriť samostatné vojsko s vlastnými uniformami, zaviesť skladanie prísahy pre štátnych úradníkov, samostatný chorvátsky jazyk písaný latinou a pod., jednoducho povedané k návratu k historickým symbolom štátnosti spätéj s Nezávislým štátom Chorvátsko (NDZ) Anteho Paveliča z rokov 1941 – 1945. Nasledovalo prijatie novej chorvátskej ústavy (21. novembra 1990), potom referendum (19. mája 1991) a vyhlásenie samostatnosti (25. júna 1991) paralelne s rovnakým slovinským aktom<sup>26</sup>.

Chorvátska situácia však nebola identická so slovinskou, a tak vyhlásenie samostatnosti definitívne znovuoťvorilo cestu problémom, ktoré chorvátsku štátnosť sprevádzali už niekoľko desiatok rokov. Chorvátsko bolo na rozdiel od Slovinska národnostne heterogénne, na prelome 80. a 90. rokov v ňom žilo asi 12 % Srbov (a desiatky tisíc ďalších, ktorí sa pri predchádzajúcich sčítaniach obyvateľstva hlásili k „juhoslovanskej“ národnosti, sa po prepuknutí nacionalistického napätia vracali k pôvodnej identite). Dôležité pritom bolo, že srbská komunita tvorila kompaktné osídlenie s väčšinou obyvateľstva v mnohých rozsiahlych oblastiach severnej Dalmácie, Liky, Kordunu, Sremu, Slavónie. Kým so Slovinskom teda Srbsko nemalo žiadne územné spory, chorvátsko-srbské konflikty sa týkali určenia korektnej hranice v značnej časti uvedených oblastí, a to ešte nepripomíname nepodelenú Bosnu a Hercegovinu. Tuđmanovo vedenie pritom začalo presadzovať jasnú antisrbskú politiku. Chorvátsko bolo vyhlásené za štát jediného chorvátskeho národa, diskriminácia srbského obyvateľstva nadobúdala čoraz brutálnejšie rozmery, zo služby boli napríklad prepúšťaní všetci príslušníci policajného zboru srbskej národnosti, v médiách a medzi politikmi sa viedla systematická antisrbská šovinistická kampaň. To však vyvolávalo ostrú reakciu aj v Srbsku a medzi srbským obyvateľstvom. Srbská publicistika Tuđmana označovala ako fašistu, a jeho vládu a politiku charakterizovala ako ustašovskú, medzi Srbmi v Krajine a v Slavónii vybuchlo niekoľko silných protichorvátskych mítingov, začali sa objavovať prvé poplašné správy (podporované a provokované aj Belehradom) o tom, že chorvátski Srbi sú rozhodnutí odtrhnúť sa od Chorvátska pomocou referenda. Napätie eskalovalo po proklamovaní „Srbskej autonómnej oblasti“ so strediskom v Knine a po chorvátskou vládou neuznanom srbskom referende o autonómii pre chorvátskych Srbov. Hlasovanie srbského obyvateľstva sa, prirodzene, prihlásilo k autonómii, čo príslušným miestnym predstaviteľom poskytlo platformu na premenovanie oblasti na „Srbskú republiku – autonómnu srb-

26 BILANDŽIČ, ref. 9, s. 742-778.

skú oblasť Krajina“. Jej perspektívou malo byť budúce spojenie so Srbskom a srbským obyvateľstvom ďalších teritórií rozpadajúcej sa Juhoslávie do Veľkého Srbska<sup>27</sup>.

Na prehlbujúci sa nacionalizmus a rozširujúce sa extrémistické prejavy a na rastúcu hysteriu vo vzťahoch medzi jednotlivými národmi federácie podstatným spôsobom vplývali nielen nacionálne stereotypy, mýty a predsudky minulosti. Tie len poskytovali zbrane a prostriedky pre zdanlivé východisko zo situácie, v ktorej sa v 80. rokoch 20. storočia ocitol juhoslovanský model socializmu, a to v ideologickej, ekonomickej i politickej oblasti. Juhoslovanská ekonomika takmer kolabovala, úroveň HDP krajiny prudko klesala, zrýchľovala sa inflácia a devalvácia dinára, rýchlo sa zhoršovalo zásobovanie obyvateľstva, rástla nezamestnanosť. Ani ústredná moc, ani jednotlivé regionálne vedenia nedokázali riešiť nič z nahromadených problémov. Ekonomické ťažkosti federácie, jej nerovnomerný sociálnoekonomický vývoj (práve v jednotlivých republikách) a hlavne čoraz viditeľnejšia bezvýchodiskovosť pri pokusoch o hľadanie spoločných perspektív jednotlivých národných spoločenských rámcov v rámci spoločného štátu, boli základnými činiteľmi, rodiacimi odlišné partikulárne záujmy prerastajúce až do vzájomne nezmieriteľných konfrontácií.

Premeny, ktoré sa začali v Slovinsku a Chorvátsku, veľmi rýchlo zasiahli aj ostatné republiky. Dal sa pritom pozorovať charakteristický jav, práve komunisti sa všade veľmi rýchlo vzdávali svojho mocenského monopolu. V júli roku 1990 sa začal mimoriadny zjazd srbských komunistov, ktorý zvolil Miloševića za predsedu Srbskej socialistickej strany. Hneď potom vstúpil do platnosti zákon, ktorý v krajine legalizoval pluralitný politický systém. No hlavná vtedajšia srbská opozičná nekomunistická strana Srbské hnutie obnovy Vuka Draškoviča sa programovo orientovala na srbský nacionalizmus – teda presne tak ako socialisti. Dve konkurenčné nacionalistické zoskupenia sa v decembri 1990 stretli v súboji v prezidentských a parlamentných voľbách. Presvedčivo v nich vyhrali bývalí komunisti (65,3 % hlasov pre prezidentského kandidáta Miloševića oproti 16 % pre Draškoviča)<sup>28</sup>. Miloševićova skupina sa mohla vydať na cestu budovania Veľkého Srbska. Miloševićovu situáciu uľahčovalo niekoľko okolností. Výhodou preň bola situácia v Slovinsku a Chorvátsku: ich snahy o oddelenie Miloševićovi neprekážali, dôležité bolo, že územie Vojvodiny, Kosova a Čiernej Hory zostávalo pod srbskou kontrolou a Macedónsko a Bosna a Hercegovina potenciálnymi srbskými spojencami (pokladalo sa za nemožné, že by mohli existovať mimo rámca Juhoslávie), a armádu ovládali Srbi a Čiernohorci. Všetky práve načrtnuté procesy sa odohrávali v rámci stále existujúcich celojuhoslovanských federálnych štruktúr – ale aj, resp. práve v nich, malo Srbsko silné pozície. A v medzinárodnom spoločenstve až do začiatku 90. rokov – t. j. do priameho vypuknutia vojny nikto nerátal s rozpadom juhoslovanského štátu.

Nerátalo sa však s inými okolnosťami, predovšetkým rýchlym pádom komunistických režimov vo východnej Európe a koncom studenej vojny. Juhoslávia tým stratila význam, ktorý ešte donedávna mala tak pre Východ, ako aj pre Západ. Rozpadol sa aj Zväz juhoslovanských komunistov. Už koncom 80. rokov bol v skutočnosti zoskupením niekoľkých viacmenej nezávisle fungujúcich strán. V januári roku 1990 na jeho mimoriadnom zjazde došlo k definitívnej roztržke. Slovinskí delegáti rokovanie opustili, keď sa neprijal ich návrh na premenu krajiny na konfederáciu, nasledovali ich delegáti Chorvátskeho zväzu komunistov, zjazd sa rozšíril ako neúspešný a Zväz komunistov Juhoslávie sa rozpadol. Zároveň sa ukazovalo, že srbské snahy o hegemoniu v novej federácii nepovažujú za prijateľné ani ma-

27 ENČEV, ref. 19, s. 473 CASTELLAN, ref. 24, s. 575-577; MARINKOVA, S. R. – ŽELJAZKOVA, A. – JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina*. Sofia 1994, s. 6-16.

28 ENČEV, ref. 19, s. 437-450.

cedónske a bosniansko-chorvátske republikové štruktúry. Výsledkom bola úplná nefunkčnosť osemčlenného vrcholného kolektívneho orgánu federácie: proti stanoviskám predstaviteľov Srbska, Čiernej Hory, Vojvodiny a Kosova stáli stanoviská predstaviteľov ostatných štyroch republík.

Macedónske opozičné nálady vo vzťahu k Srbsku sa prebúdzali vytvorením macedónskej pravoslávnej cirkvi a Macedónskej akadémie vied, rozvíjali sa kritikou používania srbčiny v administratíve a napokon dospeli k myšlienke separatizmu, teda k snahám o sformovanie Macedónska ako samostatného štátu. Zvláštnosťou macedónskeho nacionálneho odporu bol jeho paralelný antisrbizmus a antibulharizmus – kodifikovanie macedónskeho jazyka, literatúry, národného vedomia, dejín a v konečnom zmysle utvrdzovanie samotného národa sa dialo reagovaním na srbizáciu a bulharizáciu. Súčasne s vývojom nacionálneho hnutia sa odohrávali zmeny v politickom systéme. Voľby z 11. a 25. novembra boli už pluralitné, najplyvnejšou z dvadsiatky politických strán však zostali bývalí komunisti, premenovaní na Stranu demokratických premien, hoci súperili s pravicovo centristickým zoskupením VMRO – DPMNE (Vnútoraná macedónska revolučná organizácia – Demokratická strana macedónskej národnej jednoty) a Stranou demokratickej prosperity reprezentujúcou macedónskych Albáncov. Najviac poslaneckých mandátov v stodvadsačlennom parlamente získala VMRO-DPMNE, nestačili však na sformovanie samostatnej vlády. Po komplikovaných rokovaniach a vzájomných obchodovaniach s funkciami sa prezidentom stal tradičný komunistický funkcionár Kiro Gligorov, premiérom prechodného úradníckeho kabinetu univerzitný profesor Nikola Kljusev. Referendom z 8. septembra 1991 sa obyvateľstvo Macedónie definitívne priklonilo k perspektíve samostatného štátu (95,08 %-ná účasť, 63,32 % hlasujúcich „za“), parlament nezávislosť Macedónska vyhlásil dňa 20. novembra, keď krátko predtým schválil jeho novú ústavu (17. novembra 1991).<sup>29</sup>

V Bosne a Hercegovine existovali už pred parlamentnými voľbami z 18. novembra 1990 tri silné nacionálne orientované strany: moslimská Strana demokratickej akcie (SDA) vedená Alijom Izetbegovičom, Srbská demokratická strana vedená Radovanom Karadžičom, a Chorvátske demokratické spoločenstvo (HDZ BaH) na čele s Mate Bobanom, a ich mandáty získané vo voľbách sa zhruba rovnali percentuálnym podielom príslušných menšín na celkovom obyvateľstve Bosny a Hercegoviny (moslimská strana 37,8 % hlasov, 86 poslancov; srbská strana 26,5 % hlasov, 70 poslancov; chorvátska strana 14,7 % hlasov, 45 poslancov). Ani nie o rok (9. – 10. novembra 1991) sa v krajine uskutočnilo referendum o budúcnosti Bosny a Hercegoviny. Moslimovia a Chorváti hlasovali za nezávislosť, Srbi za pokračovanie zväzku s Juhosláviou.

Znamenalo to, že z Bosny a Hercegoviny sa má vytvoriť štát troch národných komunit. Prvotné projekty predpokladali, že štát bude riadiť kolektívne vedenie na čele s prezidentom, ktorý sa bude meniť každé dva roky. Normálnemu fungovaniu všetkých plánov však od začiatku stálo v ceste niekoľko podstatných prekážok. Srbsko (resp. jeho vládnuca garnitúra, médiá, verejná mienka) nového bosnianskeho prezidenta Aliju Izetbegoviča od počiatku podozrievalo z príslušnosti k islamskému fundamentalizmu a teritórium Bosny považovalo za srbské (veľkosrbské). Tri etnicky sformované strany mali od samého počiatku rozdielne predstavy o budúcnosti krajiny. Bosnianski Srbi vystupovali čoraz agresívnejšie, na jar, resp. v lete roku 1991, vyhlásili v severovýchodnej časti Bosny tzv. Bosniansku Krajinu s hlavným mestom Banjou Lukou. Vedenie Bosnianskej krajiny vyhlásilo mobilizáciu

29 VELJANOVSKI, N.: *Makedonija 1945-1991. Državnost i nezavisimost*. Skopje, 2002, s. 358-365.

a rozhodlo sa zjednotiť s tzv. Srbskou autonómnou oblasťou Krajina ako útvárom, ktorý sa odtrhol od Chorvátska.<sup>30</sup>

V rokoch 1990 – 1991 komunistická federácia Titových čias už fakticky nejstvovala. Nový štátnopolitický status vyzeral približne nasledovne: Slovinsko, Chorvátsko, Bosna a Hercegovina a Macedónia sformované ako nezávislé štáty vedené nacionálnymi (a nacionalistickými) politickými zoskupeniami a nekomunistickými vodcami (resp. bývalými komunistami). Z predchádzajúcej Juhoslávie zostalo len Srbsko (s Kosovom a Vojvodinou) a Čierna Hora a k nej sa hlásiace etnické útvary Srbov v Chorvátsku a Srbov v Bosne a Hercegovine (na bosniansko-hercegovinskom území však v lete 1992 vznikol aj podobný útvar hercegovinských Chorvátov pod názvom „Herceg Bosna“, podporovaný Chorvátskom).

Politická hviezda Slobodana Miloševića v pozmenenej Juhoslávii stúpala, udržiaval si podporu širokého spektra spoločnosti od srbských intelektuálov a spisovateľov cez živnostníkov, remeselníkov až po robotníkov i nezamestnaných, a medzi jeho podporovateľmi nájdeme dokonca najrôznejšie mafiánske štruktúry. Predstava veľkého Srbska do nacionalistického tábora napokon začlenila aj Miloševićových protivníkov (lídra srbských radikálov Vojislava Šešelja, vodcu srbského hnutia obnovy Vuka Draškoviča a ďalších). Demonštrácie, ktoré prepukli v Belehrade 9. marca 1991 a prerástli do desaťdňových ozbrojených búrlivých nepokojev, ktoré Belehrad uvrhli do chaosu, sa už nevedli „za“ alebo „proti“ nacionalizmu, ale o jednoduchú moc. Miloševićovi protivníci z tábora srbských liberálov (Ivan Stambolič) boli z politickej scény odstránení už dávnejšie a garnitúra novoprichádzajúcich nekomunistických politikov pod vplyvom nacionalizmu nakoniec akceptovala aj Miloševića.<sup>31</sup>

Pozoruhodnejším je preto fakt, že v rokoch 1990 – 1991 nemal ani jeden z účastníkov juhoslovanskej drámy jasnejšiu perspektívu o budúcnosti. Slovinsko a Chorvátsko vysielali signály o možnom redefinovaní Juhoslávie na konfederáciu nezávislých štátov, aj Miloševićovo Srbsko sa k otázke redefinovania vyjadrovalo pozitívne, v jeho predstavách je to však centralistický štát ovládaný Srbmi (Belehrad to vyjadruje heslom: „Všetci Srbi do jedného štátu“), chorvátskym a bosnianskym Srbom išlo predovšetkým o vlastné štáty na nimi obývanom území s perspektívou spojenia sa so Srbskom a svoje počínanie legitimizovali prostou myšlienkou: ak majú Chorváti právo na odtrhnutie sa z Juhoslávie, potom chorvátski (a bosnianski) Srbi majú právo na odtrhnutie z Chorvátska, rovnaké právo však nemalo platiť v prípade kosovských Albáncov. Bosna a Hercegovina sa stala štátom trochu vzájomne čoraz nepriateľskejších národností, Chorvátsko sa deklarovalo ako štát chorvátskeho národa, Macedónsko ako štát macedónskeho národa, oba bez priznávania práv iných národných menšín.

Kto mal riešiť a vyriešiť nahromadené problémy, ak ich neriešili a nedokázali riešiť samotní občania prostredníctvom volieb a prostredníctvom voľbami vybraných politikov? Armáda, zbrane? Ústava z Titových čias prisudzovala Juhoslovanskej ľudovej armáde nielen povinnosť brániť juhoslovanské hranice pred útokom zvonka, ale zároveň povinnosť chrániť platný ústavný poriadok krajiny – vrátane jej celistvosti. Armáda mala svoje posádky a základne na celom území spoločného štátu. Jej velenie si želalo, aby sa uchovala „jednota“ krajiny. Federálny minister obrany (gen. Veljko Kadijevič) a generálny štáb v mene tejto jednoty rozmýšľali nad útokom na Slovinsko a Chorvátsko. Takéto koncepcie v podstate vy-

30 MARINKOVA, ŽELJAZKOVA, JOVEVSKA, ref. 27, s. 6-29; ENČEV, ref. 19, s. 473-474; BILANDŽIČ, ref. 9, s. 758-778.

31 LE BOR, ref. 20, s. 253-262.

hovovali aj Miloševićovi. Rýchlosť a spontaneita vývoja však aj tu predbehli akékoľvek plánovanie. „Srbské republiky“ odtrhnuté od Chorvátska a Bosny začali formovať vlastné vojenské oddiely. Ešte v Titovej dobe existovali vojenské jednotky určené na územnú obranu jednotlivých častí federácie a podriadené republikovým vládam. Slovinsko a Chorvátsko začali sťahovať takéto im podriadené vojenské a policajné súčasti federálnych armádnych štruktúr a nimi obsadzovali vojenské objekty a armádne sklady nachádzajúce sa na ich území. Rozprúdil sa aj nelegálny obchod s vojenským materiálom. Juhoslovanskú ľudovú armádu opúšťali bosnianski moslimovia, Macedónci, ale aj mnohí Srbi, ktorí sa včleňovali do rozmanitých srbských vojenských zoskupení. Vytvárali sa teda miestne (slovenské, chorvátske, srbské, moslimské, macedónske) ozbrojené sily a juhoslovanská armáda strácala svoju základnú kvalitu. Z nadnárodnej sa menila na juhoslovansko-srbskú inštitúciu. Do dejín sa zapisovali nové mená vojakov: Ratko Mladič, Željko Ražnjatovič – Arkan, Stanislav Galič, Ante Gotovina, Dragoljub Ojdanič, Nebojša Pavkovič, Hashim Thaçi, Adem Jashari – i politikov (Milan Babič, Mate Boban, Momčilo Krajišnik, Radovan Karadžić, Vojislav Šešelj, Vuk Drašković, Milan Martić, Biljana Plavšić). Mnohí z nich sa neskôr ocitli na zozname vojnových zločincov.

V lete roku 1991 sa dávno načrtnuté línie konfliktov stali skutočnosťou. Vojnu začalo Slovinsko. Slabé vojenské a policajné oddiely juhoslovanskej armády utrpeli v priamej konfrontácii porážku (27. júna – 7. júla 1991). Slovinsko definitívne vystúpilo z Juhoslávie. Na slovenských hraniciach sa situácia hneď potom upokojila, vojna sa bezprostredne preniesla na chorvátske teritórium. Ozbrojené skupiny Srbov z Krajiny, podporené srbskými dobrovoľníkmi a artilériou juhoslovanskej armády, ovládli zhruba tretinu chorvátskeho územia (júl – december 1991). Srbské sily bombardovali Dubrovnik a pobrežie Dalmácie, likvidovali chorvátsku turistickú infraštruktúru, obsadili Vukovar, likvidovali a z oblasti vyhnali Chorvátov (srbské etnické čistky).<sup>32</sup>

V tejto fáze konfliktu vstúpil na scénu medzinárodný faktor. Medzinárodné spoločenstvo – okrem toho, že sa pokúšalo zasiahnuť do vojenskej stránky konfliktu – sa v priebehu niekoľkých mesiacov vzdalo stanoviska uznávania Juhoslávie ako štátu a postupne uznalo nezávislosť Slovinska a Chorvátska (15. januára 1992), Bosny a Hercegoviny (apríl 1992) a Macedónie (16. decembra 1993). Do bosniansko-hercegovinskej etapy vojnového konfliktu („presídlil“ sa sem z Chorvátska) medzinárodné štruktúry zasahovali spočiatku len slabob, hoci Bezpečnostná rada OSN 21. februára 1992 rozhodla, že do oblasti konfliktu, medzitým sa rozvíjajúceho s dlho nevídanou krutosťou a brutálnymi etnickými čistkami, vyšle medzinárodné jednotky.<sup>33</sup> Vstup medzinárodného faktora však, aj napriek nízkej efektívitve jeho zásahov, predznamenal začiatok novej etapy zmien. Potreba redefinovania Juhoslávie bola fakticky mŕtva. Ukázalo sa tiež, že srbské špičky nedokážu vytvoriť Veľké Srbsko na úkor iných medzinárodne uznaných republík. Jedinou možnosťou zostávalo zachovanie tzv. „zvyškovej“ Juhoslávie, zloženej zo Srbska s Kosovom a Vojvodinou a Čiernej Hory. O toto riešenie sa pokúsil aj Milošević. Budúcnosť však ukázala, že i tento stav je len dočasný. Do toho vstúpili rozhodnutia medzinárodného spoločenstva – jednak rezolúcia Rady bezpečnosti OSN o sankciách voči Srbsku a Čiernej Hore (30. mája 1992), jednak niektoré ďalšie opatrenia – štatút ochraňovanej zóny pre Sarajevo, Tuzlu, Goražde, Bihač a Srebrenicu, zákaz leteckých preletov ponad Bosnu a Hercegovinu, námorné embargo, rozhodnu-

32 Por.: NEIER, A.: *Ratni zločini. Brutalnost, genocid, teror i borba za pravdu*. Beograd 2002, s. 24-25 a n.

33 BILANDŽIČ, ref. 9, s. 783-811.



tie Medzinárodného súdneho tribunálu o súdení osôb, ktoré na príslušných územiach spáchali trestné činy atd.<sup>34</sup>

Sankcie priviedli Srbsko do priepasti krízy. Jeho ekonomika sa rozpadla, inflácia „cválala“ v pravom slova zmysle (o dve percentá každú hodinu), spoločnosť chudobnela a kriminalizovala sa. Rozklad postihol i donedávna silnú juhoslovanskú armádu – odlúčili sa jej nersbské časti, srbské zložky sa zaplietli do brutálnych krvavých udalostí, lúpeží a vraždenia rozličného druhu na území Chorvátska a Bosny a Hercegoviny, mnohí príslušníci armády strácali osobnú motiváciu a šírili sa dezercie. Belehrad oficiálne zastával verziu, že samotné Srbsko nie je bojujúcou stranou, a že podporuje medzinárodné spoločenstvo v jeho snahách o nastolenie mieru. Napokon aj samotný srbský vodca sa všetkými dostupnými prostriedkami snažil vystupovať v úlohe mierotvorcu. V úsilí o zrušenie medzinárodných sankcií prijal aj Vance-Owenov plán na rozdelenie Bosny a Hercegoviny do desiatich oblastí podľa etnických kritérií (1993) a dostal sa tak do ostrého konfliktu s lídrami „srbských republík“, ktorým plán pochovával nádeje na spoločný srbský štát. Vance-Owenov plán však neprijala ani vláda Aliju Izetbegoviča. Otvoril sa a čoskoro s plnou silou vybuchol ďalší nacionálny – tentoraz moslimsko-chorvátsky – vojnový konflikt a dovtedajší chorvátsko-moslimský zväz sa rozpadol. Vojna medzi oboma spoločenstvami (na území strednej Bosny) sa viedla s rovnakou krutosťou, s rovnakými zverstvami a trestnými činmi ako konflikt na území okupovanom Srbmi.<sup>35</sup>

Novovytvorená, tzv. kontaktná skupina medzinárodného spoločenstva (Británia, Francúzsko, Nemecko, Rusko, USA) sa po fiasku Vance-Owenovho plánu poponáhľala predstaviť nový návrh na riešenie juhoslovanskej otázky, bosniansko-hercegovinské územie tentoraz deliaci v pomere 51 % pre Chorvátov a Moslimov ku 49 % pre Srbov (júl 1994). Milošević prijal aj tento plán, hoci v praxi mal znamenať, že Srbi by odovzdali časť nimi momentálne ovládaného teritória; bol však pod tlakom medzinárodných sankcií, moslimsko-chorvátsky konflikt sa medzičasom zastavil, jeho aktéri proklamovali zrod chorvátsko-moslimskej federácie (marec 1994) a navyše chorvátska armáda sa pripravovala na útok voči Srbskej republike Krajine. Útok zameraný na „očistu“ príslušného územia sa napokon uskutočnil v dvoch etapách – v máji a auguste 1995 a jeho výsledkom boli etnické čistky vedené tentoraz proti chorvátskym Srbom.

Takýto vývoj udalostí však bosnianskych Srbov neprimäl k väčšej triezvosti, skôr naopak. Ich agresivita rástla a jej výsledkom počas tých istých letných mesiacov roku 1995 bolo bombardovanie Tuzly, dobytie Žepy a Srebrenice a vybitie zhruba šiestich tisícok moslimov, streľba do ľudí na sarajevskom trhovisku, i konflikty s vojakmi jednotiek OSN. Odpoveďou medzinárodného spoločenstva boli letecké útoky NATO proti vojenským systémom, zariadeniam a komunikáciám bosnianskych Srbov a príprava tzv. Daytonskej zmluvy, ktorú 14. decembra 1995 srbský prezident Milošević, chorvátsky prezident Tudjman a bosniansky prezident Izetbegović podpísali tentoraz bez toho, že by sa bosnianskych a chorvátskych Srbov niekto na niečo pýtal. Dohoda v zásade predpokladala návrat k predvojnovým hraniciam tak Chorvátska, ako aj Bosny a Hercegoviny, teda likvidáciu Republiky srbskej Krajiny. Bosna a Hercegovina sa mala rozdeliť na dve časti: moslimsko-chorvátsku federáciu s 51 % celkovej plochy teritória a srbskú autonómnu republiku so zvyšnými 49 % plochy (územie federácie sa dohodou delilo na 21 % : 79 % v prospech moslimov). Bosna a Hercegovina sa

34 WOODWARD, S.: *Balkanskata tragedija. Chaosät i razruchata sled Studenata vojna*. Z angl. orig. Sofia 2002, s. 255 a n.

35 Tamže; TOWNSON, ref. 16, s. 480-482; LE BOR, ref. 27, s. 340-372.

však mala vyvíjať ako celistvý štát troch etník a mier medzi nimi (vrátane návratu utečencov) malo zabezpečiť zhruba 60-tisíc príslušníkov jednotiek NATO.<sup>36</sup> Chorvátsko-bosniacka etapa vojny sa končila.

Záver chorvátsko-bosniackej etapy vojny bol Miloševićovým neúspechom. Veľkosrbský nacionalizmus sa musel zmieriť so stratou ďalších území, jediné, čoho sa domohol, bolo zrušenie sankcií proti Srbsku a Čiernej Hore. Milošević však bol spokojný – hoci dôvodom k spokojnosti nemohlo byť ani schudobnené, vyhladované Srbsko s rastúcou kriminalitou, ani nárast nepokojov v Kosove, kde sa domáce obyvateľstvo búrilo už nielen proti veľkosrbskému nacionalizmu, ale aj proti oportunistickej politike tamajších albánskych politických špičiek. Stále však zostával takmer absolutistickým vládcom dostatočne veľkého územia a udržiaval si aureolu mierotvorcu.

Po Bosne sa vojna preniesla tam, kde sa začala, t.j. na územie Kosova. Ak si odmyslíme detailnejšie podrobnosti, musíme pripomenúť aspoň jeden podstatný rozdiel odlišujúci túto jej etapu od udalostí odohrávajúcich sa na teritóriu Chorvátska a Bosny. Kým v bitkách na chorvátskom a bosniackom území sa Srbsko aspoň formálne ocitalo v pozícii neustranenej pozorovateľa, teraz už bolo angažované priamo na jednej z dvoch strán barikády. Oficiálne bojovalo s novovzniknutou Armádou za oslobodenie Kosova, sformovanou v opozičnom prostredí radikalizujúcich sa skupín albánskeho obyvateľstva, hlavne mladšej generácie, v realite stálo proti celej albánskej časti kosovského obyvateľstva. Ale postup jeho jednotiek sa svojou brutalitou podobal predchádzajúcim postupom. Záverečným výsledkom však boli ďalšie vzdušné údery síl NATO (jar 1999), následná porážka a ústup z kosovského územia. Nad oblasťou prevzala protektorát OSN<sup>37</sup>, ale Srbsko fakticky stratilo aj Kosovo. Po vyhlásení nezávislosti Čiernej Hory z tretej Juhoslávie nezostal kameň na kameni.

Literatúra a masmédiá túto desaťročnú juhoslovanskú vojnu často charakterizujú nie ako celok, ale hovoria o štyroch rozličných vojnách. Takéto delenie má zmysel pri vytváraní podrobnejších prehľadov a na jednoduchšie pochopenie príčinnej chronológie parciálnych udalostí; štyri etapy vojny však treba vidieť a analyzovať ako jeden súbor udalostí, jeden súbor príčin a dôsledkov, pretože aj ich parciálne faktory a na seba vzájomne pôsobiace činitele sú vo všetkých fázach rovnaké. Zhruba rovnakú charakteristiku možno použiť aj na udalosti každej etapy, aj keď ich interpretácie sa prirodzene odlišujú. Chorvátska historiografia napríklad hodnotí Srbsko a Juhoslovanskú ľudovú armádu ako agresorov, postup Chorvátov proti týmto agresorom interpretuje ako „vlasteneckú vojnu“.<sup>38</sup> S prvou časťou interpretácie možno súhlasiť, druhá však nutne vyvolá značné pochybnosti. Chorvátske spoločstvo v žiadnom prípade nezápasilo len o svoju nezávislosť, bojovalo zároveň aj o nadvládu nad srbským spoločstvom a o moc nad Bosnou. „Očistu“ územia na ním kontrolovaných teritóriách pritom realizovalo rovnakými metódami ako ich protivníci. Ako o vojne za nezávislosť tak možno hovoriť len v slovinskom prípade, všetky ostatné v sebe okrem tohto prvku obsahujú aj prvky dobytčosti a ambície hegemonizmu – a to už nehovoríme o znakoch nenávisťi k „iným“ a snahách o ich likvidáciu.

Na juhoslovanskú vojnu 90. rokov 20. storočia sa nazerá aj ako na občiansku vojnu. Ale ani to neplatí do dôsledkov. Vo vojenskom konflikte proti sebe nestáli všetci občania jednotlivých častí rozpadajúcej sa federácie. Juhoslovanská vojna bola v skutočnosti pravou medzi-

36 WOODWARD, ref. 34, s. 453 a n.; JOVEVSKA, M.: *Bosna i Hercegovina prez XIX-XX vek. Stranici ot istorijata*. Veliko Tärnovo 2006, s. 199-205.

37 LE BOR, ref. 19, s. 408-446.

38 Pozri BILANDŽIĆ, ref. 9, s. 783 a n.

národnou vojnou – vzájomným ozbrojeným sporom viacerých národov a národných menšín. Postup širšieho medzinárodného spoločenstva (Európskej únie, NATO, OSN) v tejto vojne medzi národmi sa často sumarizuje ako neadekvátny, jednotlivé jeho reakcie ako rozpačité, nezharmonizované či nedôsledné, zásah NATO ako agresia.<sup>39</sup> Ak však hodnotíme jeho neúspech pri odvrátení jednotlivých vojenských stretov, etnických čistiek, násilia a obetí tejto vojny, musíme mať na zreteli predovšetkým to, ako dlho dozrievali samotné predpoklady vojny. Nezačala, ako úsilie napraviť „omyly“ minulosti, také niečo uskutočniť ani nemohla, jej misia mala byť „mierová“. Efektivitu vojny možno len ťažko určiť, isté však je, že bez zásahu vonkajších medzinárodných síl (vrátane bombardovania NATO) by trvala oveľa dlhšie. Lenže ani vlastné príčiny konfliktu nevyplývajú natolko z objektívne existujúcich faktorov (forma štátu, štátne hranice, etnická a religiózna pestrosť príslušného územia atď.), ako zo síl emocionality (národné stereotypy, mýty, predsudky a nevraživosť), odstraňovanie ktorých je oveľa dlhodobejším procesom. Osobitý význam v nich nadobudol typ myslenia nielen určujúcich zložiek spoločnosti – politických strán a lídrov, vlád a režimov, ale aj širokých vrstiev obyvateľstva odohrávajúcí sa v kategóriách, ktoré aj v balkánskych podmienkach dávno stratili opodstatnenie. Korene týchto foriem premýšľania sú však hlboko späté s balkánskou minulosťou – presnejšie s jej interpretáciou, na typ jej interpretácie sú priamo naviazané a na ňu sa odvolávajú, ňou sa legitimizujú. Ale juhoslovanský prípad napokon poukazuje aj na dve vzájomne sa neustále prelínajúce tendencie dejín stredného a západného Balkánu – integračnú a dezintegračnú. V myslení širokých vrstiev sa tieto tendencie premieňali na kategórie „zla“ a „dobra“, no ich príslušné zaradenie záviselo od doby.

Ani určenie separatistických tendencií nie je v juhoslovanskom prípade jednoznačné. Separatizmom možno nazvať slovinský, čiastočne chorvátsky prípad, Bosna a Macedónsko však Juhoslávii neopustili natolko z vlastnej vôle, ako pod tlakom vonkajších okolností. Rozpad federácie im ani neposkytol inú možnosť. O to viac, že veľkosrbský nacionalizmus im likvidoval aj tú formu štátnosti, ktorou disponovali v Titovej federácii. To sa napokon do značnej miery vzťahuje aj na záverečné oddelenie sa Čiernej Hory od tzv. tretej Juhoslávie.

Macedónsky prípad sa však od bosnianskeho líši tým, že toto teritórium v procese svojho vydeľovania nemuselo prejsť podobným kolapsom akýchkoľvek noriem bežného života ako bosnianske. Jeden z dôvodov možno hľadať v malom počte obyvateľstva srbského pôvodu (väčšinou potomkov prisťahovalcov z obdobia medzi dvoma svetovými vojnami – roku 1981 cca 44,5-tisíc osôb), ktoré navyše na macedónskom území nežilo kompaktné (nevytvorili sa teda ani podmienky na prípadnú snahu o nejakú „srbskú republiku“, ktorá by žiadala spojenie s materskou krajinou). V správaní sa macedónskeho obyvateľstva srbského pôvodu tak možno badať skôr rozčarovanie a únavu z vývoja udalostí, než rastúci vzdor charakterizujúci srbské enklávy mimo srbských hraníc. Roku 1991 bolo zrušená povinnosť vojenskej služby Macedóncov v JLA, a do jesene nasledujúceho roka sa završil odchod juhoslovanských federálnych jednotiek z macedónskeho územia. Z krajiny odchádzalo aj mnoho etnických Srbov, v roku 1994 už tvorili len 2,07 % obyvateľstva (40-tisíc osôb).<sup>40</sup>

„Rozvod“ so srbským partnerom – uznanie nezávislosti Macedónska zo srbskej strany a určenie príslušnej štátnej hranice – teda pri získavaní macedónskej nezávislosti nebol problémom, novoformovaná štátnosť však stála pred problémami inými, oveľa závažnejšími. Najpálčivejšie sa okamžite vyprofilovala otázka týkajúca sa samej podstaty štátu: vlastného národnostného charakteru Macedónska. Novoprijatá macedónska ústava – dielo

39 Pozri WOODWARD, ref. 34; GLENNY, M.: *Balkanite 1904-1999* (z angl.). Sofia 2004. s. 581-606.

40 KISELINOVI, E.: *Egťikite promeni vo Makedonija (1913 - 1995)*, Skopje 2000, s. 98.

VMRO-DPMNE a ďalších nacionálnych strán – krajinu vyhlasovala za „štát macedónskeho národa a albánskej, tureckej a iných v nej žijúcich národných menšín“. Proti tomu okamžite protestovali macedónski Albánci, ktorých takýto status neuspokojil a žiadali uznať ich komunitu za druhý štátotvorný faktor nového štátu, inými slovami – proklamovať, že nová štátnosť sa buduje ako štátnosť dvoch rovnoprávných národov – macedónskeho a albánskeho. Súčasne sa žiadalo zrovnoprávnenie oboch jazykov, vytvorenie siete albánskych stredných a vysokých škôl (či dokonca paralelného albánskeho vzdelávacieho systému), používanie albánskych národných symbolov v spoločenskopolitickom živote krajiny a pod. VMRO-DPMNE a ostatné nacionálne orientované strany na tieto požiadavky nazerali ako na nebezpečenstvo ohrozujúce suverenitu štátu, resp. jeho teritoriálnu celistvosť.<sup>41</sup> Rozhárajúci sa spor čoskoro prerástol do podoby latentnej etnicko-konfesionálnej vojny.

Úloha albánskeho etnosu v štátnopolitickom živote Macedónska sa prirodzene odvíjala hlavne od početnosti tamojšej komunity. Silné a kompaktné albánske enklávy v západnej Macedónii nájdeme už ku koncu 18. storočia, a odvtedy hustota albánskeho osídlenia na západomacedónskom území rástla. Roku 1903 Albánci tvorili 5,7 % obyvateľstva (128 711 osôb), r. 1948 17,11 % (197 389 osôb), r. 1971 17 % (279 871 osôb), r. 1981 19,8 % (377 208 osôb), r. 1991 423 158 osôb, r. 1994 22,67 % (441 104 osôb). V mnohých územných jednotkách západnej Macedónie tvorili Albánci prevažujúcu časť obyvateľstva, pričom ich početnosť zvyšoval jednak vysoký prirodzený prírastok, jednak veľká migrácia z Kosova.<sup>42</sup> V rokoch 1998 – 1999 krajinu zaplavilo viac než 245 000 kosovských utečencov.<sup>43</sup>

Rýchly rast počtu macedónskych Albáncov radikalizoval aj ich požiadavky. Roku 1990 sa v Tetove sformovala Strana demokratickej prosperity (PPD), ktorá hodlala reprezentovať ich špecifické politické záujmy. Jej oficiálne programové dokumenty síce vyjadrili podporu myšlienke teritoriálnej celistvosti nového štátu, ako i princípom demokracie a právneho štátu, politické špičky strany však zároveň organizovali, alebo aspoň podnecovali, masové mítingy, na ktorých sa demonštrovali spoločné záujmy a jednotnosť Albáncov Macedónie a Kosova. Pod rúškom zachovávanía lojality tak začali presvitať iné ciele albánskej komunity – snahy o odtrhnutie Kosova, západomacedónskych oblastí – resp. aj častí územia Čiernej Hory od dovtedajších štátov a ich spojenie do samostatného štátneho útvaru (či prípadné pričlenenie k Albánsku).<sup>44</sup>

Rast napätia v novom štáte bol za takýchto okolností pochopiteľný. Eskaloval napríklad pri pokuse o založenie albánskej univerzity v Tetove (1994), ktorú vláda v Skopje odmietať legalizovať. No napriek všetkému incidenty nedospeli do ozbrojeného konfliktu masovejších rozmerov, či dokonca do otvorenej albánsko-macedónskej vojny. Macedónske politické špičky a ich albánski oponenti sa v každom spore napokon pokúsili o kompromisnú dohodu – či už šlo o spôsob zastúpenia Albáncov vo vláde (o spôsob formovania koaličných vlád a pridelovania ministerských kresiel reprezentantom albánskeho etnika), o zmeny v ústave odporúčané aj Európskou úniou, o prijatie jednotiek NATO na macedónskom teritóriu.<sup>45</sup>

Rovnako komplikovaným problémom nového štátu bola otázka jeho medzinárodného uznania. V tomto smere ako prvé kladne zareagovalo Bulharsko (15. januára 1992) – ho-

41 PÄRVANOV, A.: Albanskijat sindrom v Republika Makedonija. In: *Nacionalni problemi na Balkanite. Istorija i savremennost*. Sofia 1998, s. 158-178.

42 KISELINOVSKI, ref. 40, s. 105-106; PÄRVANOV, ref. 41, s. 162.

43 CASTELLAN, ref. 24, s. 558.

44 PÄRVANOV, ref. 41, s. 163 a n.

45 VELJANOVSKI, ref. 29, s. 362-373.

ci práve preň bola otázka existencie nového štátu späť s veľkou dávkou resentimentu: časť obyvateľov Bulharska bola utečencami, resp. potomkami utečencov z macedónskeho teritória; všetkým Bulharom sa už od školských lavíc vstiepal názor, že všetko, čo sa od stredoveku do druhej svetovej vojny odohrávalo na macedónskom teritóriu, tvorí súčasť bulharských národných dejín; v 20. storočí vstúpilo Bulharsko do štyroch veľkých vojen práve pre Macedóniu; bulharská verejná mienka neakceptovala myšlienku existencie macedónskeho národa a macedónske etnikum slovanského pôvodu stále považovala za Bulharov. Pod vplyvom všetkých uvedených dôvodov Bulharsko uznalo Macedónsko ako samostatný štát, ale neuznalo macedónsku národnosť a macedónsky jazyk.<sup>46</sup>

Bulharský akt uznania Macedónska teda nielenže vyznel polovičato, ale vytváral aj nové pochybnosti, prinajmenej o bulharských úmysloch s celistvosťou nového štátu, no zároveň aj o jeho legitimitate. A čoskoro sa vynorili konkrétne prejavy tejto dvojpólovosti: bulharská strana (tlač, elektronické médiá, vedenia jednotlivých politických strán) pri komentovaní macedónskeho vývoja stále hovorila len o „Bulharoch v Macedónsku, macedónska strana naopak začala používať pojem „Macedónci v Bulharsku“ (pri obyvateľstve Pirinského kraja), v Bulharsku vznikla macedónska strana pod názvom „OMO – Ilinden“ (ktorej bulharské orgány odmietli registráciu), nasledovali žaloby na príslušné európske inštitúcie, bulharská strana nástojila, aby sa dvojstranné rokovania viedli v bulharskom jazyku, čo macedónska nemienila akceptovať. Jazykový spor trval až do roku 1999, ukončil sa pri návšteve macedónskeho premiéra v Sofii, počas ktorej bulharská vláda oficiálne uznala existenciu macedónčiny. Obe strany tak chtiac-nechtiac uznali realitu historického vývoja.

Oveľa tvrdší a konfrontačnejší postoj k otázke uznania macedónskeho štátu však zaujalo Grécko. Základom sa stal samotný názov nového štátu a jeho štátne symboly. (Macedónska ústava svoj štátny útvar nazvala „Republika Macedónsko“ a ako štátny znak prijala znak antickéj macedónskej dynastie šestnásticpu hviezdu (tzv. „verginské slnko“), podľa gréckej interpretácie – hoci zo Skopje niekoľkokrát dementovanej – tak Macedónsko vznieslo nárok na grécke územia). Protimacedónska kampaň aténskych vládnych kruhov ovplyvnila celý proces prijímania Macedónska do medzinárodného spoločenstva. Do OSN sa dostalo len pod dočasným názvom „Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko“ a bez štátneho symbolu (8. apríl 1993); len pod uvedeným menom ho v polovici decembra toho istého roku uznali Francúzsko, Británia, Nemecko a ďalšie štáty. Napriek rezervovanému postoju iných európskych štátov obštrukcie gréckej vlády pokračovali aj po prijatí Macedónska do OSN. V polovici februára 1994 Atény zatvorili hranice s Macedónskom a zablokovali macedónske ropné produkty, a tovar, nachádzajúce sa v solúnskom prístave. Grécku obchodnú blokádu ukončila až sprostredkujúca misia americkej diplomacie vrcholiaca podpisom macedónsko-gréckej dočasnej zmluvy. Macedónsko sa ňou vzdalo používania antického symbolu, otázka názvu štátu však zostala otvorená.<sup>47</sup> Aj v tomto prípade možno použiť slová, ktorými sme charakterizovali vyústenie macedónsko-bulharského jazykového sporu – udalosť sa jednoducho nedajú vrátiť späť, a tlak reality je napokon silnejší, než tlak akýchkoľvek ideologických stanovísk.

Macedónsku štátnosť a nezávislosť zabezpečili tak euroatlantická zahraničnopolitická orientácia nového štátneho útvaru, ako aj angažovanosť medzinárodného spoločenstva na Balkáne. Naše konštatovanie možno potvrdiť viacerými faktami, chceme však zdôrazniť as-

46 Pozri TODOROV, V.: Konfliktät v Makedonija – chipotezi za razvitiето mu. In: *Bälgarija – Makedonija. Problemi na evrointegracijata*, t. II. Sofia 2002, s. 199-215.

47 VELJANOVSKI, ref. 41, s. 365-368.

poň niektoré: dohľad nad štátnymi hranicami Macedónska so Srbskom a Albánskom zabezpečený mierovými jednotkami OSN (UNPROFOR), systematický tlak na grécke i macedónske politické špičky s úmyslom podporiť stabilitu dohôd medzi oboma štátmi, umožnenie vstupu (prípadne spolupráce) Macedónska do medzinárodných organizácií (OBSE, Svetovej banky, Medzinárodného menového fondu, spolupráca v iniciatíve „Partnerstvo pre mier“ NATO).

Prelom 80. a 90. rokov 20. storočia pre balkánske krajiny znamenal aj záver komunistického experimentu. V Albánsku, Bulharsku, Rumunsku aj Juhoslávii sa uskutočnili antikomunistické revolúcie a všetky štáty sa vracali k svojmu niekdajšiemu usporiadaniu – viacstranickému systému, parlamentnej demokracii, súkromnému vlastníctvu, trhovým vzťahom v ekonomike. Všetky sa ocitli v novom prechodnom období, ktoré im malo nahradiť zmeškané fázy vývoja, ktorým sa uberal svet existujúci mimo hraníc komunistického totalitarizmu. Niekoľko desaťročí predchádzajúceho smerovania sa však vymazať nedalo.

Pád východoeurópskeho komunizmu v rokoch 1989 – 1990 navonok pôsobil ako relatívne jednoduchý proces: komunistické vládnuce elity ovládali celú ekonomiku, mali v rukách všetky mocenské zložky systému (armádu, políciu, tajné bezpečnostné služby, súdnictvo), kontrolovali médiá a celý verejný život, a predsa sa takmer v „okamžiku“ vzdali moci a navyše v podstate pokojným spôsobom. Výnimkou akoby bola práve situácia v dvoch balkánskych štátoch. Rumunský Ceaușescov režim sa skutočne zrútil nie práve nenásilnou cestou, ale aj pád asi najznámejšieho diktátora posledných desaťročí komunizmu sa odohral relatívne ľahko a rýchlo. Takže v podstate len Juhoslávia zažila niekoľko rokov vojny, tá sa však týkala viac nacionálnych vzťahov v komunistickej federácii, než komunizmu ako sociálno-ekonomického a politického systému.

V komplexe všetkých problémov tranzície stojí ako ústredný faktor ich riešenia človek a jeho komunita – teda národ. Práve v balkánskych podmienkach sa rola ľudského činiteľa ukázala byť faktorom najkomplikovanejším. Systém štátneho socializmu z individuality vychovával služobníka s úradníckou mentalitou, strácajúceho schopnosti iniciatívy, tvorivosti a zodpovednosti za seba samého. Pri zmene systému sa ukázalo o čo ľahšie bolo majetok odňať, zmeniť ho na štátne vlastníctvo, než ho znovu vrátiť a spolu s tým od jednotlivcov žiadať aj starostlivosť oň a o seba samého.

Očakávania a nádeje na rýchle spoločenské premeny sa väčšinou ukázali ako nereálne – prechod nebol rýchly ani ľahký. Vo svojráznom priestore prechodného obdobia si takmer všade silné pozície vydobyl nacionalizmus zdedený z doby komunizmu. Hoci jeho prejavy prerástli do vojnového konfliktu len v Juhoslávii, závažné krízové momenty vyvolal aj vo vnútornom živote ostatných balkánskych postkomunistických štátov.

Režim Todora Živkova sa v poslednom dvadsaťročí svojej existencie usiloval sformovať „jednotný“ bulharský „socialistický národ“. To v realite znamenalo nielen zvýšený záujem o „Bulharov v cudzine“, ale hlavne postupnú likvidáciu všetkých menšinových práv inonárodného obyvateľstva krajiny (zdôvodňovanú tvrdením, že na bulharskom teritóriu vlastne žiadne menšiny neexistujú) a završenu tzv. „obrodzovacím procesom“ (násilným premenovávaním osôb tureckého a moslimského pôvodu). Po páde komunistického režimu sa riešenie nacionálnych otázok uberalo zdanlivo opačným smerom – uznala sa existencia tureckej národnostnej menšiny, medzi oboma národnosťami sa proklamovala tolerantnosť a vzájomné sympatie a koncom decembra roku 1989, po veľkej demonštrácii bulharských Turkov pred budovou parlamentu, vláda povolila opätovné používanie pôvodných tureckých mien. Čoskoro potom, začiatkom roka 1990, vznikla nová bulharská politická strana, tzv. „Hnutie za práva a slobody“ bulharských Turkov, ktorá si rýchlo získala zastúpenie v parlamente

a udržala si ho vo všetkých doterajších voľbách.<sup>48</sup> Roku 1998 Bulharsko ratifikovalo Rámcovú konvenciu menšinových práv.<sup>49</sup>

Silu a energiu nahromadeného komunistického nacionalizmu aktivovanú hlavne obdobím „obrodzovacieho procesu“ však takéto akty nemohli rozptýliť. V nových podmienkach skôr získala nové vďačné témy. Z nich dve: otázka výučby v materinskom jazyku a zrod politických organizácií na etnickom princípe veľmi rýchlo zaujali popredné miesto v politickom živote postkomunistickej éry. „Zaplnili“ celú politickú scénu – ich sympatizantov, resp. obhajcov tvrdého čierno-bieleho prístupu pri ich riešení, totiž nájdeme v podstate v celom politickom spektre politickej reprezentácie krajiny. Treba tu zdôrazniť, že aj nová ústava krajiny vyhlasovala Bulharsko za jednonárodný štát a zakazovala budovanie politických strán na etnickom princípe. Motívom uvedených proklamácií bol nepochybný strach vyplývajúci z istého skratového myslenia, že uznanie národných práv a politických reprezentácií Turkov sa rovná udeleniu autonómie, ktorá zase nepochybne povedie k rozbitiu Bulharska ako štátu (či prinajmenej odtrhnutiu značných jeho území). Ratifikovanie Rámcovej konvencie ochrany menšinových práv neznamenal, že by tento dvojitý štandard politického myslenia vymizol: ak sa hovorilo o Bulharoch v cudzine, zdôrazňovali sa a obhajovali ich prirodzené a politické menšinové práva, v prípade „iných“ žijúcich v Bulharsku sa za najdôležitejšiu považovala predovšetkým otázka, či udelenie tých či oných práv nemôže ohroziť bezpečnosť krajiny (aj to už za predpokladu, že staronová otázka existencie menšiny na území Bulharska bola zodpovedaná kladne). Na bulharskej politickej scéne sa opätovne vyrobili strany a organizácie, ktoré začali priamo a otvorene bojovať pod zástavou nacionalizmu a rozduchávať xenofóbne nálady. Väčšiemu konfliktu však zabránili dve okolnosti: predovšetkým oficiálna politika bulharských vlád, ktoré sa snažili udržiavať povest' nového štátu v medzinárodnom spoločenstve, ale súčasne aj dosah línie, ktorú zastávali bulharskí Turci, resp. ich politická reprezentácia – v nej jednoznačne víťazila lojalita k bulharskému štátu.

Ťaživé dedičstvo komunistického totalitarizmu v menšinových otázkach si do postkomunistického obdobia prinieslo aj Rumunsko. Podobne ako jeho bulharský kolega sa aj Nicolae Ceaușescu usiloval o vytvorenie „jednotného“ rumunského „socialistického národa“. V praxi to znamenalo, že sa rozpustili všetky kultúrne organizácie menšín, likvidovali národnostné školy a rumunský vidiek prešiel známou tzv. „systemizáciou“<sup>50</sup>. To všetko sprevádzala nacionalistická propaganda zdôrazňujúca veľkoleposť rumunských dejín. Kým Todor Živkov touto politikou prebudil turecko-moslimský bulharský problém, Nicolae Ceaușescu vyprovokoval rumunský maďarský problém. Zhodou okolností práve táto konfrontačná politika v oboch prípadoch zažala iskru, z ktorej vybuchli plamene dvoch protikomunistických revolúcií.

Po udalostiach z decembra roku 1989 Rumunská komunistická strana stratila monopol aj na riešenie národnostných otázok. Do zodpovedania pálcivých otázok tohto typu sa začali zapájať ďalšie politické sily a nové faktory. Už počas prvých mesiacov roka 1990 sa sformovalo viacero menšinových strán, spolkov a združení – niekoľko politických strán si založila maďarská menšina, ďalšie združenia vznikli v prostredí slovanských menšín (Ukrajincov, Rusínov, Srbov, Poliakov, Čechov, Slovákov), v rómskom prostredí a v nemeckej menšine.

48 MANČEV, K.: *Istorijska na balkanskite narodi*, 4, s. 297-314; PETKOV, K.: – G. FOTEV.: *Etničeskijat konflikt v Bălgarija*. Sofia 1990.

49 CHRISIMOVA, O.: *Predizvikatelstva na XX vek. Ravnopravie v mnohoобразието*. Varna 2006, s. 155 a n.

50 Zmeny administratívno-teritoriálneho členenia krajiny pre zabezpečenie väčšiny obyvateľstva rumunského pôvodu v každej z príslušných jednotiek.

Cieľ mali v zásade totožný: obhajobu špecifických záujmov, požiadaviek a národnostných práv svojho etnika.

Je pravdou, že nezaháľali ani vládne orgány a na riešenie národnostných otázok vznikli príslušné štátne štruktúry.<sup>51</sup> Rumunské vládnuce kruhy sa vlastne prvýkrát po dlhej dobe reálne ocitli tvárou v tvár voči medzinárodnému spoločenstvu a jeho otázkam o riešení menšinových práv. Formovanie a legalizácia menšinových strán a zoskupení však prebiehalo hladko, menšinové strany sa začali zúčastňovať na voľbách, v dolnej komore rumunského parlamentu sa rezervovalo po jednom kresle aj pre reprezentácie málopočetných menšín. Oficiálna politika rumunského štátu vo vzťahu k národnostným menšinovým problémom sa skutočne pohybovala v striktno vymedzených limitoch. Oveľa nespútanejšie sa však začali prejavovať viaceré rumunské nacionalistické strany a zoskupenia. Za hlavného vnútorného protivníka si vybrali obyvateľstvo maďarského pôvodu, jeho údajnú snahu o teritoriálne sebaurčenie a autonómiu. Aj rumunský nacionalizmus bojoval za „homogenitu“ vlastného štátu, t. j. za štát jednonárodného a unitárneho typu. To ho však doviedlo na cestu konfrontácie s časťou občanov vlastného štátu – nielen s príslušníkmi maďarskej menšiny, ale aj iných menšinových spoločenstiev. Rumunské nacionalistické strany pritom začali nanovo využívať slovník a terminológiu, ktorými sa legitimizovali opätovne populárne heslá „Veľkého Rumunská“, resp. tzv. „starého kráľovstva“ (Transylvánie, Besarábie, Severnej Bukoviny a Južnej Dobružde). Rozmanité materiály a mapy, ktoré mali takéto aspirácie odôvodniť, sa začali hojne publikovať v médiách. To všetko vytváralo živnú pôdu pre rast napätia vo vnútri krajiny, ale aj smerom navonok. Rumunská štátna politika sa však od takýchto ambícií a publikácií oficiálne dištancovala.

Aj postkomunistické Albánsko muselo v chaose, ktoré sprevádzal pád diktatúry stalinského typu, a pri pokusoch o vybrádnutie z niekoľko desaťročí trvajúcej úplnej izolácie vlastne prvýkrát zaujať reálne, nielen ideologizujúce stanovisko k národnostným otázkam – predovšetkým k masovým pohybom a presunom Albáncov smerom na západ – do Talianska, na juh – do Grécka, ale aj z bývalej Juhoslávie do Albánska. Štát priamo zasiahli najmä udalosti týkajúce sa albánskeho postavenia na rozpadnutom juhoslovanskom teritóriu (na Kosove, v Macedónsku a v Čiernej Hore). Tirana podporila požiadavku kosovských Albáncov na nezávislosť Kosova, a ako jediný štát uznala „Republiku Kosovo“, vyhlásenú po referende v septembri 1991. V takýchto súvislostiach potom ešte zaujímavejšie pôsobí otázka možného pričlenenia Kosova k albánskemu štátu. V Tirane sa z času na čas podobné hlasy ozývali, treba však zdôrazniť, že výzvy na spojenie boli viac-menej ojedinelými stanoviskami jednotlivcov. Už vôbec tak nemožno charakterizovať smerovanie oficiálnej zahraničnopolitickej línie štátu. To všetko sa odvíja aj od celkovej situácie krajiny – pri všeobecnom hospodárskom úpadku krajiny, nestabilnej ústrednej vláde, slabosti jej mocenských štruktúr (vojška, polícia, vojenské sklady sa po páde režimu rýchlo rozkradli a ich munícia sa nachádza v rukách obyvateľstva) si len ťažko možno predstaviť akékoľvek reálne plány či praktické kroky k spojeniu územia s albánskym etnikom do jedného štátu. No v každom prípade – na jar roku 1999 sa na území albánskeho štátu objavilo vyše štyristo tisíc utečencov z Kosova. Už samotný ich počet zhoršuje situáciu v krajine, ktorá aj tak do značnej miery funguje len vďaka humanitárnej pomoci.<sup>52</sup>

51 NAUMOVA, K.: *National question minorities problem and ethnic conflicts in Romania of today (1990-1992)*; PANAJOTOV, G.: *Sávremenni aspekti na nacionalnija problem v Rumánija*. In: *Nacionalni problemi na Balkanite*. Istorija i sávremennost. Sofia 1992, s. 263-276.

52 CASTELLAN, ref. 24, s. 559-564.



Albánskym problémom sa však stali aj vzťahy s Gréckom, a aj tu konfrontáciu vyvolali menšinová otázka a zmienený prílev utečencov na grécke územie. Prvá otázka má svoje historické korene. V južnej časti Albánska (severný Epirus) je usídlené obyvateľstvo gréckeho pôvodu (podľa albánskych štatistík menej než šesťdesiat tisíc, podľa gréckych údajov viac než štvrtmilióna), v gréckej oblasti Tsamuria (alb. Çamuria) zase albánske. Grécko sa neúspešne pokúšalo získať väčšie práva pre grécku menšinu v Albánsku, predovšetkým na poli školskom a cirkevnom, obnoviť existenciu východnej ortodoxnej cirkvi, ktorú zakázal režim Envera Hoxhu, vrátiť jej majetok a otvoriť grécke konzuláty v severnom Epire. Roku 1993 sa v gréckych masovokomunikačných prostriedkoch dokonca objavila kampanž za autonómiu pre severný Epirus (pričom sa predpokladalo, že nová autonómna oblasť by sa v budúcnosti pričlenila ku Grécku). Naopak, Albánsko označilo gréckeho konzula v Gjirokastré za nežiaducu osobu, zorganizovalo súdny proces proti členom menšinovej organizácie albánskych Grékov „Omonia“, a Tirana požiadala Atény o vyplatenie náhrad za majetok skonfiškovaný po vojne gréckymi úradmi 18 500 albánskym Çamom, ktorí utiekli, resp. boli vyhnaní v rokoch 1944 – 1945 z tsamurijskej oblasti po obvinení z kolaborácie s talianskou okupačnou mocou. Albánsko takisto protestovalo proti zvoleniu gréckeho vladkyu za hlavu Albánskej autokefálnej cirkvi a odmietlo obnoviť jeho sídlo v Tirane.

Druhý problém zaťažujúci bilaterálne vzťahy oboch štátov sa vynoril v začiatkoch albánskeho postkomunizmu. Podľa gréckych údajov sa roku 1991 na území Grécka nachádzalo niečo nad osemdesiat tisíc utečencov albánskeho pôvodu, o dva roky neskôr, t.j. roku 1993 ich bolo už viac než 430 000. Väčšina z nich sa do Grécka dostala ilegálne, takže takisto ilegálne sa aj zamestnávala, mnohí sa zaplietli do kriminálnych aktivít, čo grécke úrady nútilo, aby ich vyhostovali násilím, či väznili. Otázka nepozvaných „hostí“ však bola viac otázkou gréckou, než albánskou – predovšetkým grécke úrady sa museli vyrovnáť s prílivom ľudí a všetkými zmieňovanými nežiaducimi dôsledkami, rastom kriminality, násilných činov a rôznorodými potýčkami medzi priselcami a domácimi (hlavne v mestskom prostredí), ale aj nárastom korupcie, prostitúcie, obchodovania s drogami a ďalšími javmi, ktoré sprevádzali rôzne formy porušovania ľudských práv.<sup>53</sup> Podobné problémy vyvolávala už od roku 1991 aj prítomnosť desiatok tisíc albánskych utečencov v Taliansku.

Vývoj nacionalizmu v prostredí Balkánskeho polostrova ukazuje, že ani koncom 20. storočia sa balkánske komunity nedokázali úspešne popasovať so svojimi nacionálnymi stereotypmi, mýtmi a predsudkami. Je skôr svedectvom, že národné kauzy minulosti sa neprestajne aktualizovali a politizovali. Balkánsky vývoj však tiež jednoznačne ukázal, že etnicke „čisté“, z národného hľadiska homogénne štáty na jeho území nielenže nemožno vytvoriť, oni sa nemôžu stať ani ideálom. Výsledok perspektív, ktoré takýto vývoj otvára, ukáže až budúcnosť.

Z bulharčiny preložila: PhDr. Mária Tonková, CSc.

#### K. MANČEV: NATIONALITÄTENPROBLEME UND GEGENSÄTZE DES NATIONALISMUS AUF DEM BALKAN GEGEN ENDE DES 20. JAHRHUNDERTS

Die Beziehungen zwischen den einzelnen Völkern der Balkanhalbinsel gerieten in der zweiten Hälfte der 80-iger Jahre des 20. Jahrhunderts in eine totale Krise, wobei die Beziehungen zwischen

53 CHRISTAKUDIS, A.: *Balkanskata politika na Gärcija prez 90te godini*. Sofia 1999.

## VOJENSKÁ HISTÓRIA

den Völkern der kommunistischen jugoslawischen Föderation nicht ihre einzigen Merkmale waren. Es ist schwierig eindeutig und folgerichtig alle Ursachen dieser Krise festzulegen, es ist jedoch offenbar, dass die neue Etappe des Nationalismus zu den wesentlichsten Ursachen gehört. Die Entwicklung des Nationalismus auf dem Balkan zeigt, dass die Balkanvölker auch am Ende des 20. Jahrhunderts nicht in der Lage waren, ihre nationalen Stereotype, Mythen und Vorurteile bewältigen; noch merkwürdiger ist die Art, mit welcher in konkreten Bedingungen die nationalen Kasus der Vergangenheit immer wieder aktualisiert und politisiert wurden. Die Ereignisse in Jugoslawien, Albanien, Rumänien und Bulgarien geben konkrete Antworten auf schwerwiegende theoretische Probleme der Forschung von einzelnen Seiten des modernen Nationalismus – vor allem auf die Fragen über das gegenseitige Verhältnis seiner positiven (verbindenden) und negativen (aufteilenden) Züge. Die Entwicklung des balkanischen postkommunistischen Nationalismus ist ein Indikator, um die Methoden der politischen Praxis des Nationalismus zu forschen. Die Entwicklung auf dem Balkan Ende des 20. Jahrhunderts hat auch eindeutig gezeigt, dass die ethnisch „sauberen“, national homogenen Staaten auf dessen Gebiet unerreichbar sind und dass sie auch kein Ideal bilden können.